

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

EEN TOEKOMST VOOR GROEN

Handreiking voor de instandhouding van groene monumenten

Nederland telt zo'n 1300 beschermde groene monumenten. Van historische tuinen, buitenplaatsen en stadsparken tot kloostertuinen, begraafplaatsen en forten. Dit groene erfgoed leeft. De beplanting groeit, waardoor het beeld met de seizoenen en met de jaren wijzigt. Maar ook het ruimtegebruik in en rondom de groenaanleg ontwikkelt zich. Het is de kunst het bijzondere karakter en de proporties van een historische aanleg te bestendigen door zorgvuldig beheer. Wat zijn de mogelijkheden voor duurzaam behoud, herstel en eventueel nieuw gebruik?

In *Een toekomst voor groen* geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed antwoord op veelgestelde vragen over de cultuurhistorische waarde van groene monumenten, het beheer en eventuele wijzigingsplannen. Met praktische aanwijzingen, veel foto's en inspirerende voorbeelden, informatie over wet- en regelgeving, subsidiemogelijkheden en nuttige adressen. Voor iedereen die betrokken is bij het beheer van een groen monument.

De Japanse tuin op buitenplaats Clingendael in Den Haag is rond 1910 aangelegd door de toenmalige eigenaresse Marguerite M. Baronesse van Brienem, met originele Japanse tuinonderdelen die naar Nederland werden verscheept. De tuin is zeer kwetsbaar, onder meer door de mossaag, en is daarom maar enkele weken per jaar open.

INHOUD

WOORD VOORAF	5
INLEIDING	7
1 DE WAARDEN VAN HISTORISCH GROEN	13
Monumentale waarden	13
Natuurwaarde	20
Gebruikswaarde	21
2 WETTELIJKE CONTEXT. DE ROL VAN DE GEMEENTE EN ANDERE OVERHEDEN	23
Rijksmonumenten	23
Wijzigen van een groen monument	23
Andere wetten en regelingen	28
Planologische kaders	29
3 EEN GOEDE VOORBEREIDING IS HET HALVE WERK. DE EIGENAAR AAN ZET	33
Betrek al vroeg de juiste partners	33
Vooroverleg	33
Oriëntatie op vergunningen	33
Tuinhistorisch en bouwhistorisch onderzoek	33
Flora- en faunaonderzoek	34
Archeologisch onderzoek	34
Bureauselectie	35
Haalbaarheidsonderzoek	35
Voorlichting en draagvlak	35
4 OMGAAN MET HISTORISCH GROEN. AAN DE SLAG	37
Onderhoud	37
Veelvoorkomend onderhoud	38
Restauratie	46
Reconstructie	47
Ontwikkelingen	47
BIJLAGEN	59
1. Waarderingscriteria	59
2. Omgevingsvergunning (Wabo)	61
3. Andere wetten en regelingen	66
4. Financiering en subsidie	68
5. Nuttige adressen	70
6. Verder lezen	72
7. Verklarende woordenlijst	74

De rol van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De rijksoverheid is verantwoordelijk voor de bescherming en het duurzame behoud van het cultureel erfgoed van nationale betekenis. Deze taak is ondergebracht bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), onderdeel van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Het instrumentarium van de Rijksdienst bestaat uit kennis van het Nederlandse roerend en onroerend erfgoed, wet- en regelgeving en een subsidiebudget voor de instandhouding van het onroerend erfgoed – zowel het gebouwde als het groene. De dienst draagt ook zorg voor het deel van de rijkscollectie dat niet in permanente bruikleen is gegeven aan musea.

Geschiedenis, natuur en cultuur komen samen op Bastion Oranje, onderdeel van de vestingwerken van Den Bosch. Bij de restauratie van de vestingwerken rondom de stad zijn nieuwe functies, zoals waterberging en een parkeergarage, geïntegreerd in de historische structuur. Het nieuwe informatiecentrum Bastionder is geheel ondergronds. Bovengronds kent het een opvallende en toch ingetogen vormgeving.

WOORD VOORAF

Een omgeving met parken, kruiden- en moestuinen, of groene vestingwerken bepaalt sterk het beeld van onze gebouwde monumenten. Het groen vormt vaak een prachtige omlijsting voor een huis, klooster of boerderij. De aanleg van groen was in het verleden echter geen bijverschijnsel, maar van belang voor gezondheid, voedselvoorziening, recreatie en verdediging. Daardoor zijn deze groene monumenten zelf waardevolle getuigen van de relatie tussen de mens en de door hem geschapen 'natuur' door de eeuwen heen. Zoals het groen verandert, is ook deze relatie veranderlijk en zijn groene monumenten aangepast aan nieuwe modes of gebruikseisen. De maatschappelijke aandacht voor dit erfgoed en zijn ontwikkeling neemt toe. En daarmee ook de wens om enerzijds de historie van het groen voor iedereen meer beleefbaar te maken, en anderzijds er op eigentijdse wijze gebruik van te maken. Eigenaren van groene monumenten gaan daar verschillend mee om. Ze zoeken het vaak in toerisme en stellen parken beschikbaar voor activiteiten of passende nevenfuncties. Daarin ligt ook een economische kans, zo niet voor het groene monument zelf, dan toch voor de streek.

Bij al deze ontwikkelingen moeten we bedenken dat het om buitengewoon kwetsbare monumenten gaat. Wordt een groen monument niet onderhouden, dan grijpt de natuur snel om zich heen en vervaagt de cultuurhistorie en daarmee het verhaal. Grijpen we in zonder de essentie van een aanleg te kennen, dan gaat dit verhaal ook verloren. De uitdaging is een balans te vinden tussen monument, gebruiker en natuur. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft van oudsher de taak het erfgoed in Nederland te beschermen. Ze adviseert ook bij het zoeken naar nieuwe mogelijkheden voor een historische aanleg. Deze brochure over groene monumenten geeft antwoord op veelgestelde vragen. Wat maakt een groen monument bijzonder? Wat kunnen gemeenten doen om duurzaam behoud en gebruik te ondersteunen? Welke stappen voeren naar een passend plan van aanpak? Met praktische tips en inspirerende voorbeelden, informatie over wet- en regelgeving en subsidie-mogelijkheden.

Natuurlijk blijven er ook vragen onbeantwoord. U kunt daarvoor altijd de website raadplegen of contact opnemen met medewerkers van de dienst. Ik wens u veel inspiratie en succes toe bij de instandhouding van deze bijzondere groep monumenten.

Cees van 't Veen
Directeur Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Amersfoort, oktober 2012

Het Dr. Jac. P. Thijsssepark in Amstelveen is een heempark uit 1949 van de hand van landschapsarchitect C.P. Broerse. Bijzonder is de inheemse beplanting in een esthetische compositie.

INLEIDING

Nederland telt zo'n 1300 rijksbeschermd groene monumenten. Ongeveer de helft zijn historische tuinen en parken van buitenplaatsen. De andere helft is een groene mozaïek, van stads- en volksparken, plantsoenen bij fabrieken en kantoren, tot boerentuinen en processie- en kruiswegparken.

Een wezenlijk verschil met gebouwd erfgoed is dat een groen monument levende elementen bevat. Het groen groeit, wisselt met de seizoenen en sterft uiteindelijk weer af. Een ander essentieel verschil is het proces naar voltooiing. Een architect levert een 'af' gebouw op. In een tuin of park vormen ontwerp en beplanting het begin van een beeld dat pas na verloop van tijd tot wasdom komt. Het is de kunst het karakter, de proporties en de levendigheid van een groen monument te bestendigen, ondanks de groei.

Ook veranderend ruimtegebruik en maatschappelijke ontwikkelingen zijn van invloed op de groenaanleg. Zo kan de onttrekking van water voor de landbouw of voor drinkwater in de directe omgeving de grondwaterspiegel doen dalen. In stadsparken neemt het aantal recreanten toe, denk aan joggers, mountainbikers, picknickers en bezoekers van parkfestivals. In tijden van bezuiniging moeten eigenaren van landgoederen soms ook op zoek naar nieuwe gebruiksmogelijkheden, c.q. verdienmodellen.

Dit leidt vaak tot ingewikkelde opgaven. Kennis van de historie van de aanleg, de samenhang tussen de aanwezige elementen en de verschillende tijdlagen in de aanleg zijn cruciaal voor zorgvuldig onderhoud én passende oplossingen voor nieuw gebruik.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wil het behoud en de duurzame ontwikkeling van de 'levende' monumenten stimuleren – ook als het gaat om aanpassing aan nevenfuncties. Deze publicatie is bedoeld om iedereen die daarbij betrokken is, te ondersteunen en inspireren: eigenaren, beheerders en tuinbazen, verenigingen, gemeenteambtenaren, tuin- en landschapsarchitecten en andere betrokkenen.

Een toekomst voor groen gaat over rijksmonumenten, maar is ook te gebruiken voor gemeentelijke en provinciale monumenten, en waardevol groen dat nog niet beschermd is.

Een standaardrecept voor de omgang met groen erfgoed bestaat niet. Monumentenzorg is maatwerk. Toch zijn er

belangrijke uitgangspunten, richtlijnen en tips die het historisch bewustzijn helpen vergroten, waardoor de levende groene monumenten een nieuwe periode van bloei tegemoet kunnen gaan.

Leeswijzer

Hoofdstuk 1 bespreekt de waardering van tuinen en parken in al hun veelzijdigheid. Het belicht de verschillende facetten en waarden van een historische aanleg.

Hoofdstuk 2 handelt over wettelijke instrumenten om groene monumenten te beschermen, het geeft inzicht in de toepassing daarvan en biedt beleidsmakers handvatten voor beleidsontwikkeling.

Hoofdstuk 3 vertelt wat er komt kijken in de oriëntatiefase, voorafgaand aan een beheer- of veranderplan.

Hoofdstuk 4 biedt praktische handvatten voor een zorgvuldig en continu beheer met aandacht voor actuele vraagstukken en ontwerpogaven.

De **bijlagen** bevatten de waarderingscriteria van de RCE en informatie over wet- en regelgeving, financieringsmogelijkheden, nuttige adressen, literatuur en een korte verklarende woordenlijst.

Tuinstitelen door de tijd heen

Besloten hof

De middeleeuwse en renaissance-tuin lag bij kastelen en kloosters. Het was een afgesloten plek, een hortus conclusus, omgeven door een hek, muur of gevlochten omheining, 'de tuun', en bedoeld als afspiegeling van het paradijs. Tuinen uit deze periode zijn bekend van illustraties in middeleeuwse handschriften of getijdenboeken, prenten en kaartboeken. Een originele aanleg uit deze periode is er niet meer, wel bestaan er reconstructies. De kruidentuin in de vijftiende-eeuwse kloostergang van de Dom heeft vele functies gekend, van slaapplek voor soldaten tot marktplein. De huidige tuin is aangelegd volgens een twintigste-eeuws tuinplan door Hein Otto (1962). Er is een indeling gemaakt in vierkante vakken die met lage haagjes zijn omzoomd.

Pandhof bij Domkerk in Utrecht

Buitenleven

Vanaf de zeventiende eeuw werd het huis het compositorische middelpunt van de aanleg. Aan weerszijden van de as lagen symmetrische deeltuinen, met de siertuinen dicht bij het huis. Water, fontein en bassins maakten deel uit van de compositie. Vanaf de zestiende eeuw verschenen er publicaties over plantmateriaal en aanleg, zoals *Den Nederlandsen Hovenier* door Jan van der Groen uit 1669. Het aanleggen van plantencollecties kwam in de mode. Uit verre omstreken werden planten en zaden geïmporteerd. Langzaam werd de tuin minder besloten. De lengteas liep ver door in het landschap, om te eindigen bij een markant punt zoals een kerktoeren of een obelisk. De parken van paleis Het Loo en Slot Zeist behoorden tot de mooiste voorbeelden. Het classicistische park van Slot Zeist is grotendeels verdwenen. De formele tuinen van Het Loo zijn tussen 1978 en 1984 gereconstrueerd. Een complete zeventiende-eeuwse aanleg is zeldzaam. Op Beekestijn in Velsen is de zeventiende-eeuwse hoofdopzet met huis, hoofdas en dwarsas bewaard gebleven.

Beekestijn in Velsen

Landschapsschilderij

De landschapsstijl was vanaf het midden van de achttiende eeuw in Engeland tot een ware kunst verheven. Park en open land liepen op natuurlijke wijze in elkaar over en lanen en paden slingerden in vloeiende lijnen om het huis. De wandelaar kwam voortdurend voor ruimtelijke verrassingen te staan. Vijvers waren gevormd met gebogen, zachte lijnen en glooiend aflopende oevers, waardoor de natuurlijke loop van een rivier werd gesuggereerd.

Vanaf de late achttiende eeuw werden veel parken, tuinen, stadswallen en in Groningen ook boerenerven in de landschapsstijl aangelegd – als een arcadisch landschap met slingerende paden, kronkelende beken, heuvels en dalen, bloemrijke heesters, verrassende door- en uitzichten. De afwisseling van indrukken wordt versterkt door allerlei bouwsels, zoals follies en grotten.

Twickel te Ambt Delden

Tuinvertier voor iedereen

Vanaf de twintigste eeuw krijgen parken meervoudige recreatieve functies. Er worden volksparken en groot-schalige recreatiegebieden aangelegd en ingericht. Je kunt er niet alleen wandelen, maar ook roeien, trimmen en fietsen. Nieuwe wijken krijgen groenvoorzieningen, langs stadsranden komen volkstuinen. Groen verandert van een voorrecht voor weinigen in een vanzelfsprekend onderdeel bij grote planologische ingrepen. Dankzij de arbeidstijdverkorting en de toegenomen vrije tijd verovert 'vrijtijdstuinieren' brede lagen van de bevolking. De ontwerpen van Mien Ruys, die zich prima leenden voor kleinere tuinen, kregen een voorbeeldfunctie.

Speelplaats van Aldo van Eijck in de Amsterdamse wijk Jeruzalem

De rol van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 'waardeert' cultureel erfgoed; hij kent betekenis toe aan gebouwen, ensembles en structuren zoals verdedigingslijnen en parken. Dat vergt kennis van de ontwerp-, bewonings-, bouw- en gebruiksgeschiedenis. Pas dan is te begrijpen hoe een gebouw, complex of aanleg is ontstaan en zich heeft ontwikkeld. De waardering biedt een onderlegger bij de aanwijzing als rijksmonument, de restauratie, het beheer en de ontwikkeling ervan.

Het aanwijzen van rijksmonumenten is een wettelijke taak van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De bewindspersoon doet dat op basis van inhoudelijke en beleidsmatige criteria. Bij de aanwijzing van een rijksmonument worden de belangrijkste monumentale waarden benoemd.

Aan de Ruychrocklaan in Den Haag staat een bunker waarop, in 1950-1951, naar ontwerp van R. Romke de Vries, een woonhuis is gebouwd. Bunker, huis en terrassentuin vormen een unieke eenheid.

1 DE WAARDEN VAN HISTORISCH GROEN

Of het nu gaat om een gemeenteplantsoen in het oude stadshart of een koninklijk landgoed op de Veluwe, bij elke ingreep is het belangrijk rekening te houden met de monumentale waarden. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hanteert een aantal criteria om die waarden te benoemen. Zo'n 'waardestelling' is voor het Rijk een belangrijke overweging bij de keus historisch groen al dan niet als rijksmonument te beschermen. Waarderingen wegen ook mee bij advisering en vergunningverlening wanneer een aanleg gewijzigd wordt of een nevenfunctie krijgt. Naast monumentale waarden zijn ook natuur- en gebruikswaarden te onderscheiden.

Monumentale waarden

Om de monumentale waarden van gebouwd en groen erfgoed helder en eenduidig vast te stellen, hanteert de Rijksdienst de volgende hoofdcriteria:

- cultuurhistorische waarde;
- architectuur- en kunsthistorische waarde;
- situationele en ensemblewaarde;
- gaafheid en herkenbaarheid;
- zeldzaamheid.

Bijlage 1 bevat de volledige lijst met hoofd- en subcriteria voor alle monumenten. Hieronder maken we de waarderingscriteria concreet voor groen erfgoed – een bijzondere categorie omdat deze grotendeels uit levend materiaal bestaat. De waarderingscriteria gelden voor de dragende structuren, als paden, wegen, waterlopen en zichtlijnen, voor 'tuinsieraden' als fonteinen en priëlen, en voor de planten, struiken en bomen in de aanleg.

Cultuurhistorische waarde

Vrijwel alle vormen van groenaanleg zijn te relateren aan concrete politieke, religieuze, cultuurhistorische of maatschappelijke ontwikkelingen of gebeurtenissen. Neem het initiatief van de sociaal geëngageerde fabrieksdirecteur Jacques van Marken. Hij liet in 1884 naast zijn fabriek in Delft voor de werknemers een tuinwijk aanleggen, het Agnetapark. Een dergelijke sociaal-maatschappelijke betrokkenheid is van alle tijden en bijvoorbeeld ook te zien bij hofjes met gemeenschappelijke binnenterreinen. Ook veranderende mode, economische overwegingen en beheersaspecten (technische en materiële ontwikkelingen) leidden regelmatig tot structurele aanpassing van de aanleg. Soms betrof het kleine wijzigingen, in andere gevallen ging de aanleg rigoureuus op de schop om plaats te maken voor een nieuwe aanleg of bebouwing.

Een aanleg vertelt het verhaal over de relatie tussen de mens en zijn omgeving. Zo kan voedselvoorziening de vorm aannemen van een eenvoudige moestuin van de mijnwerker of een zelfvoorzienende kloostertuin, maar ook het bewerkelijke leifruit tegen de slangenmuur op een landgoed voorziet in eten. De aanleg zegt iets over de levenswijze van de eigenaar en gebruiker.

Een aanleg kan ook de herinnering oproepen aan een bijzondere persoon of belangrijke gebeurtenis. Gedenkbomen, bijvoorbeeld voor leden van het koninklijk huis, komen in vele dorpen voor.

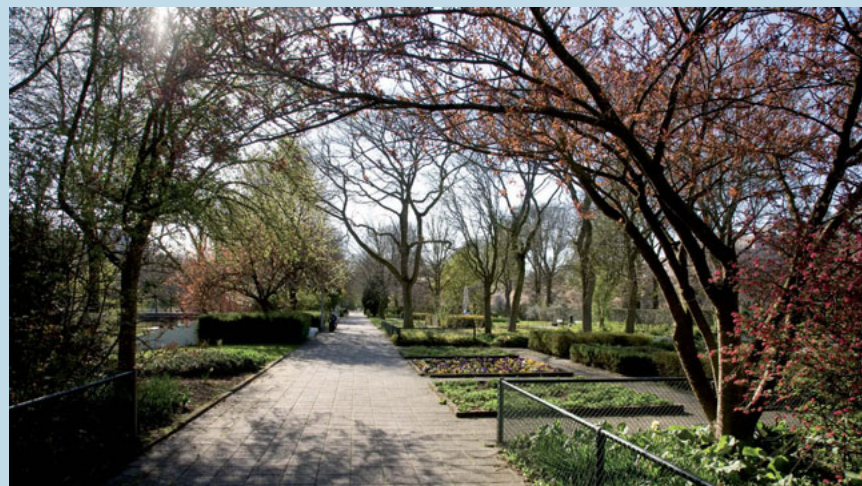
Architectuur- en kunsthistorische waarde

In het groene erfgoed zijn de architectuur- en kunsthistorische waarden te interpreteren als tuinarchitectonische en horticulturele waarden.

Aan iedere aanleg ligt een concept ten grondslag. Door de tijd heen herkennen we verschillende tuinstijlen, zoals de formele classicistische stijl en de landschapstijl. Ook de rol en betekenis van opdrachtgever en tuin- en landschapsarchitect zijn in de loop van de eeuwen gewijzigd. Een ontwerp of een aanleg kan waardevol zijn vanwege de plaats in de geschiedenis van de tuinarchitectuur of binnen het oeuvre van een tuinarchitect.

De tuinhistorische waarde van groen erfgoed wordt mede bepaald door de samenhang tussen de kwaliteit van het ruimtelijk ontwerp en de beplanting. Ook elementen als een hoofdgebouw, bruggen, priëlen en tuinsieraden hebben grote invloed op de architectuur- en kunsthistorische waarde van de aanleg.

Elk seizoen heeft een eigen sfeer en draagt daardoor bij aan een steeds wisselende beleving van tuin of park.
 Een groen monument kan tot sier dienen en tegelijk een nutsfunctie hebben, zoals een moestuin of boerenerf. Het kan een herinnering oproepen aan een bekend persoon of een belangrijke gebeurtenis. Het kan een laatste rustplaats zijn of bedoeld voor dagelijkse ontspanning en recreatie (volkspark).
 Linksmidden met de klok mee: Tuin bij crematorium Westerveld in Driehuis, stadspark Gijsbrecht van Aemstelpark in Amsterdam-Zuid, villatuin bij villa De Kroft in Schoorl, binnentuin van het Trappistenklooster in Berkel-Enschot.
 Rechts: Boerenerf in Laren met mevrouw De Jong. Het erf bij het woonhuis van de boerderij is vanouds het domein van de boerin. Aan de voorzijde ligt de sier- en moestuin met bloemen, fruit en groenten. Opzij van het huis liggen de boomgaard en het bleekveld.

Eerebegraafplaats in de Kennemerduinen bij Bloemendaal. Bijna altijd gaat het bij groene monumenten om een ruimtelijke compositie met ontworpen structuren die te onderscheiden zijn van de ruimere omgeving (landschap of stedelijk landschap). Daarin ligt ook een verschil met het meer algemene begrip 'cultuurlandschap', dat grotere eenheden omvat.

Soms is een aanleg in één keer tot stand gekomen en zo behouden gebleven, maar vaak is hij het resultaat van een continu proces van aanpassingen. Aan die historische 'gelaagdheid' is de ontwikkelingsgeschiedenis afleesbaar. Oudere lagen van de tuin kunnen ook archeologisch van waarde zijn. Die archeologische betekenis is in eerste instantie vaak niet zichtbaar, maar wel van grote waarde. Onder een groot deel van het in oorsprong laat-negentiende-eeuwse Fort Vechten bij Bunnik, onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, liggen belangrijke restanten van het Romeinse Castellum Fectio verborgen. De diverse cultuurlagen hebben in deze situatie al grote autonome cultuurhistorische waarde, maar de combinatie van bodemarchief, gebouwen en groenaanleg is extra bijzonder.

Groen erfgoed is van wetenschappelijk belang voor de disciplines tuin- en cultuurhistorie, botanie, horticultuur en – zie hierboven – archeologie. Nader onderzoek levert vaak heel nuttige informatie op die direct toepasbaar is. Zo is in een recent onderzoek vastgesteld dat Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw een belangrijk aandeel had in de export van Hollandse linden naar onder meer Engeland, Noord-Duitsland, Scandinavië en Rusland. In Engeland en Zweden blijken nog

veel oude lindenlanen te bestaan, met bomen afkomstig van Nederlandse kwekerijen. Onderzoek naar de geschiedenis van (boom)kwekers en herkomst van beplanting levert belangrijke kennis op voor restauratie van historische beplantingen.

Ensemblewaarden en situationele waarden

De samenhang tussen de gebouwen of bouwsels en het groen wat betreft ontwerp, situering en gebruik bepaalt de ensemblewaarde. Een kloostertuin bijvoorbeeld is ruimtelijk en functioneel verbonden met het klooster. Daarbinnen vormen de bloementuin, moestuin, begraafplaats enzovoort een aaneengeschaafd ensemble.

Dit geldt ook voor de indeling van een boerenerf met moes- en siertuin, boomgaard, bleekveld en een perceeltje hakhout.

Binnen afzonderlijke onderdelen van een aanleg zijn soms kleinere ensembles ontstaan, zoals een reeks koude bakken en kassen in een moestuin.

Een heel ander voorbeeld zijn de historische verdedigingswerken, waar de afzonderlijke forten en militaire objecten ook een onderlinge ruimtelijke en functionele samenhang vertonen en (zicht)relaties met hun omgeving aangaan.

Alles wordt in het werk gesteld om deze zeer oude zomereik bij Kasteel Doornenburg, ook wel duizendjarige eik genoemd, te behouden.

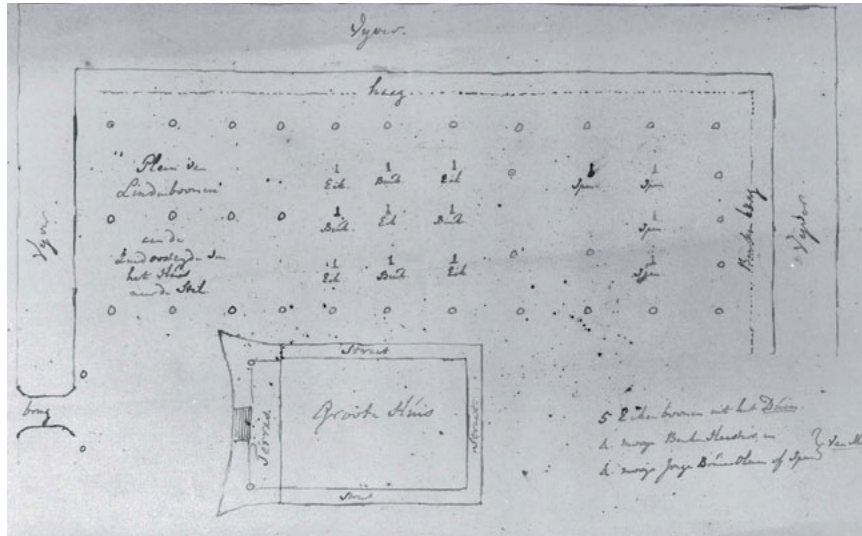
Zijn het monument en het omringende cultuurlandschap of de omringende bebouwing duidelijk met elkaar verbonden, dan spreken we van een situationele betekenis. Zo lagen binnen eeuwenoude ontginningsgebieden op strategische plaatsen vaak kastelen. Toen die hun verdedigingsfunctie verloren, werd menig kasteel tot buitenplaats getransformeerd, later vaak uitgebreid met royale parken. Landschap en buitenplaatsen hebben dan een gezamenlijke ontstaansgeschiedenis die ondanks de latere transformatie vaak nog goed afleesbaar is. De wisselwerking is groot: het erfgoed geeft een meerwaarde aan zijn omgeving en de omgeving op haar beurt aan het erfgoed.

Gaafheid en herkenbaarheid

Bij groen erfgoed gelden de criteria gaafheid en herkenbaarheid voor het ontwerp, de structuur, het beplantings-type, het sortiment en de ouderdom van de beplanting. Ook de gebouwde onderdelen kunnen gaaf bewaard zijn of zeer zorgvuldig zijn (her)gebruikt. Zelfs een verwaarloosde aanleg kan gaaf bewaard zijn: van nature treedt achterstallig onderhoud immers snel op bij groen, maar de structuur en essentie van de aanleg hoeven daarmee niet verloren te zijn.

Zeldzaamheid

Vaak geldt: hoe ouder des te zeldzamer. De vergelijkelijkheid van een aanleg of van specifieke onderdelen, zoals de oorspronkelijke variatie in beplanting en het misschien nog bestaande historische sortiment, is groot. Aanwezigheid van historische cultivars, zoals de achttiende-eeuwse

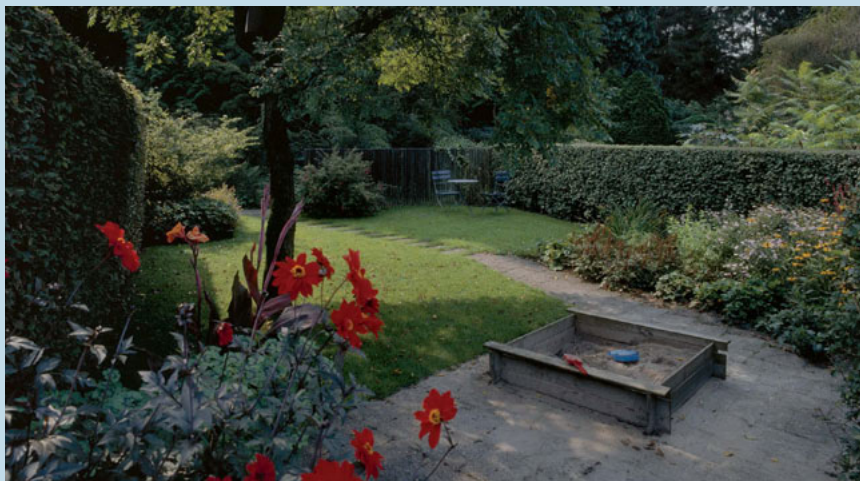
Tekening van een gedeelte van Huis te Manpad uit de tweede helft van de achttiende eeuw met het plantverband van de linden. Dit beplantingspatroon uit 1735 is bij recente verjonging van de bomen behouden gebleven. De wortelresten van de oude boomvoet zijn grondig uitgefreesd, zodat de jonge bomen precies op dezelfde plek geplant konden worden.

Hollandse linden op het voorplein van Huis te Manpad, die ook nog in het originele plantverband staan, is bijzonder en zeldzaam.

Het uitvallen van de linden door ouderdom maakte een discussie los over de waarde van het ontwerp versus het behoud van authentiek plantmateriaal. Uiteindelijk is besloten stekken op te kweken van de aanwezige twee lindenklonen. De wortelresten van de oude boomvoet werden grondig uitgefreesd, zodat de jonge bomen precies op dezelfde plek konden komen. Hierdoor is het historische beplantingspatroon uit 1735 behouden gebleven. De zeldzaamheidswaarde verklaart waarom soms tot het uiterste wordt gegaan om het oorspronkelijke materiaal te behouden.

Ook meer recent aangelegd groen kan zeldzaam zijn. Tuinen die van oorsprong bij twintigste-eeuwse villa's werden aangelegd, zijn door de opeenvolgende eigenaren vaak aangepast aan nieuwe modes, waardoor er niet veel tuinen met een herkenbare, oorspronkelijke aanleg bewaard zijn gebleven. Een ander voorbeeld is de groenaanleg uit de periode van wederopbouw (1940-1965). De kwetsbaarheid van een aanleg uit deze tijd ligt in de eenvoud van het ontwerp, die vaak niet goed gewaardeerd wordt, waardoor er nauwelijks nog een gave (tuin)aanleg uit deze periode te vinden is.

De proeftuinen van Mien Ruys in Dedemsvaart geven een uniek overzicht van en inzicht in de ontwikkeling van deze invloedrijke tuinarchitecte. Met de klok mee: Gele tuin uit 1982, Stadstuin uit 1960, Watertuin uit 1954 en Verwilderingsstuin uit 1924.

Binnen de historische aanleg staan vaak gebouwen en bouwkundige elementen. Samen met het omringende groen vormen zij een ensemble. Met de klok mee vanaf linksboven:

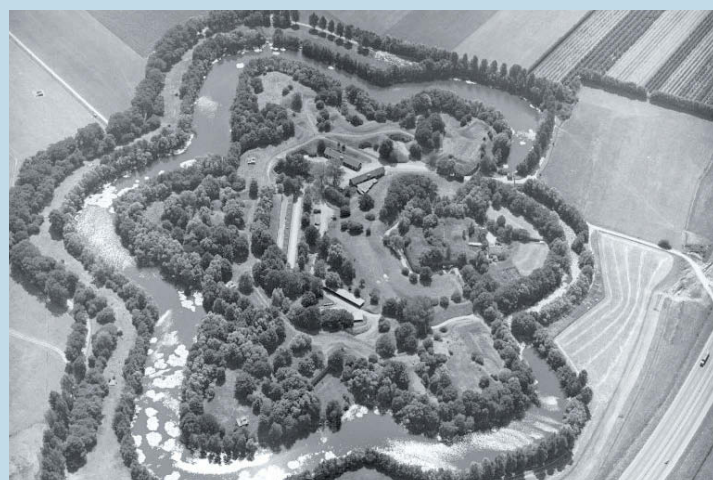
Het badhuisje aan de vijver op de buitenplaats Vliek is bewust geplaatst uit ruimtelijke, functionele en ornamentele overwegingen.

Het Agnetapark in Delft vormt een stedenbouwkundig ensemble van fabriek, directeurswoning, arbeiderswoningen met tuinen en een park.

In het Hofje van der Dussen in Delft zijn op het binnenterrein de gemeenschappelijke voorzieningen te vinden in een gedeelde tuin.

Fort Vechten. Aarden wallen, natte en droge grachten, en schootsvelden vormen met de beplanting een samenhangend geheel. De inrichting en beplanting van forten, kastelen en vestingwerken dienden een strategisch doel. Beplanting werd aangebracht voor camouflage, versperring, voedselvoorziening en schaduw.

Een ensemble van koude bak en kassen in de moestuin van landgoed Schoonheeten in Heeten.

De betekenis van de waardering

Waarden zijn geen statisch gegeven. In de loop van de tijd kan de betekenis van een aanleg veranderen door nieuwe kennis, voortschrijdende inzichten of vondsten. Vergelijkingen met andere groenaanleggen, met resultaten uit eerder onderzoek en maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden het toekennen van waarde. Het waarderen is daarom niet los te zien van het beschrijven van de ontwikkelingsgeschiedenis en de analyse (onderzoek en interpretatie) van een aanleg. Dit gebeurt middels tuinhistorisch onderzoek.

Een waardestelling kent waarde toe aan (onderdelen van) de aanleg, maar is geen dictaat of een pleidooi voor het musealiseren of bevroren in de huidige staat. Het beschermen en duurzaam behouden van karakteristieken van een aanleg vormen een belangrijk uitgangspunt. Naarmate de monumentale waarden hoger zijn, zal er meer rekening mee gehouden worden bij eventuele aanpassingen. Bij groen erfgoed spelen ook natuurwaarden en gebruiks-

waarden een belangrijke rol. Door deze waarden in kaart te brengen kan een volwaardige (belangen)afweging tot stand komen.

Natuurwaarde

Wie een groenaanleg beheert, krijgt ook met natuurwaarden te maken. Dit zijn waarden die aan een bepaald gebied worden toegekend vanuit de optiek van natuurbescherming. De natuurwaarde is afhankelijk van de kwaliteit en kwantiteit van de aanwezige flora en fauna, het landschap en de geologische gesteldheid.

Op Nederlandse schaal is de natuurwaarde sinds 1900 sterk afgenomen. De hoeveelheid natuur is door ontginning en gebruik gedaald en door wijzigingen in de waterhuishouding sterk veranderd. De natuurkwaliteit is achteruitgegaan door overbemesting, verzuring, verdroging, verstening en versnippering.

Met een maaibeleid waarbij men let op zaadvorming en verschraling door afvoer heeft men de soortenrijkdom van parkweiden in de hand. Dit komt de bijen ten goede en verhoogt ook de belevingswaarde doordat de weiden van kleur veranderen.

Dit heeft geleid tot natuurbeleid op rijks- en Europees niveau met *Natura 2000*-gebieden, de *Ecologische Hoofdstructuur* (EHS) en *Ecologische verbindingzones* (EVZ).

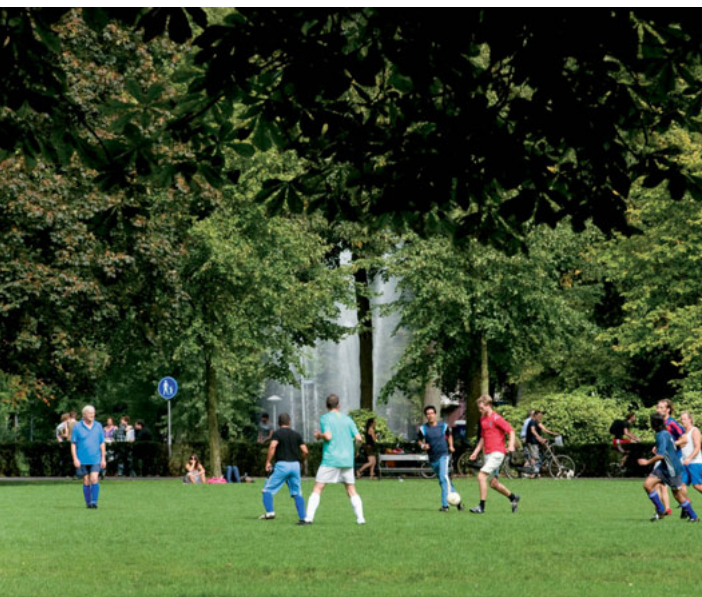
Menselijke activiteit kan daarentegen ook bijdragen aan hoge natuurwaarden. De stinzenbeplanting van buitenplaatsen, pastorietuinen en boerenhoven is een direct gevolg van menselijke actie. Essenhakhout leidt tot een hoge variëteit aan bijzondere, zeldzame soorten. Ook andere kleine aangelegde structuren in het landschap zoals hagen en houtwallen kunnen beschutting, voedsel en nestgelegenheid voor dieren bieden. De continuïteit in het beheer van groen erfgoed maakt dat soorten zich blijvend kunnen vestigen.

Gebruikswaarde

Over de maatschappelijke waarde van groen is weinig discussie. Vrijwel iedereen vindt de aanwezigheid van groen in de directe omgeving belangrijk. Het verhoogt de kwaliteit van wonen en werken.

Vaak gaat het over belangen als gezondheid, leefbaarheid en recreatie. Groen levert een belangrijke bijdrage aan een beter milieu door vermindering van CO₂, fijnstof en geluidsoverlast, en door waterberging. De positieve effecten op de gezondheid zijn een indirect economisch voordeel.

Voetballen in het Wilhelminapark te Utrecht, dat in 1898 is ontworpen door Henri Copijn. Stadsparken worden steeds intensiever gebruikt.

Recreatie is een gebruikaspect waaraan we sociaal-economische en maatschappelijke waarde hechten: fietsen, wandelen, verpozen, spelen, paardrijden, varen. De beleving is daarbij belangrijk. Behalve de aanleg en omgeving zijn bereikbaarheid, toegankelijkheid en voorzieningen (horeca, meubilair) van belang. Door het toerisme heeft het groene erfgoed een duidelijke economische meerwaarde. De economische gebruikswaarde is, vooral bij landgoederen, direct te relateren aan de exploitatie van het groen, bijvoorbeeld door opbrengsten van hout, jacht en (erf)pacht.

Groen erfgoed biedt aanleiding voor lesprogramma's of voorlichting aan volwassenen en jongeren. Het kan gaan over natuur, cultuur of geschiedenis. Zo heeft de Bond Heemschut een educatieve leskaart over buitenplaatsen gemaakt voor middelbare scholen en biedt de *In het Park*-app van de ANWB speurtochten door historische tuinen en parken. De gebruikswaarde is hier een informatieve waarde. Gebruikswaarde kan ook gaan over het functioneel gebruik van bijvoorbeeld begraafplaatsen en volkstuinten.

In veel gevallen wordt een groenaanleg gezien als iets wat vooral geld kost en niet rendabel is.

Het duiden van de gebruikswaarde en de (indirecte) economische waarde kan helpen bij het zoeken naar budget voor onderhoud.

De economische waarde van en de vraag naar hout stijgt, waardoor steeds vaker bomen worden 'geogst' voor de exploitatie van landgoederen. Buitenplaats- en landgoedeigenaren houden bij de houtkap en nieuwe aanplant rekening met de cultuurhistorische verschillen tussen bossen en hun functie binnen de aanleg.

A winter landscape featuring a river in the foreground, snow-covered banks, and several topiary trees in the foreground. The background shows a line of bare trees under a hazy sky. A pink text box is overlaid on the right side of the image.

De rol van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Eigenaren en overheden hebben een rol bij de instandhouding van de kwaliteiten van het groene erfgoed. Provincies en gemeenten maken daarvoor ruimtelijk beleid. Gemeenten zien toe op naleving van het omgevings- en monumentenrecht. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed ondersteunt daarin met informatiebrochures, zoals de Wabo-brochure en de *Handreiking Erfgoed en Ruimte*. Hij informeert gemeenten over actuele ontwikkelingen in de landelijke regelgeving voor monumenten. Daarnaast heeft de Rijksdienst een wettelijke adviestaak bij sloop en ingrijpende wijzigingen als grootschalige kap, herbestemming en reconstructie, ook wanneer het delen van de aanleg betreft.

2 WETTELIJKE CONTEXT

De rol van de gemeente en andere overheden

De bijzondere waarden van monumentaal groen zoals beschreven in het vorige hoofdstuk worden in eerste instantie beschermd via de *Monumentenwet 1988* en de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo)*.

Wanneer eigenaren ingrepen plannen, komen zij daarmee in aanraking, maar ook met andere wet- en regelgeving, zoals de *Bomenverordening*, de *Boswet* en de *Flora- en faunawet*.

De gemeente is voor de eigenaar het eerste aanspreekpunt en tevens vergunningverlener als het gaat om waardevol groen. Verder kunnen Rijk, provincies en gemeenten met hun ruimtelijk instrumentarium, zoals structuurvisie en bestemmingsplan, een actieve en stimulerende rol spelen bij de bescherming van waardevol groen en de directe omgeving ervan.

Rijksmonumenten

Sinds de jaren negentig is de aandacht voor groene monumenten sterk toegenomen. In lijn daarmee heeft de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap inmiddels circa 1300 groene monumenten een beschermde status verleend in de zin van de *Monumentenwet 1988*. Voor deze beschermde monumenten houdt de minister een register aan.

De aanwijzing als rijksmonument heeft twee voor de eigenaar belangrijke gevolgen: voor wijzigingen aan het monument is een omgevingsvergunning nodig (zie hierna en bijlage 2) en voor instandhouding van de monumentale waarden bestaan financiële mogelijkheden (zie bijlage 4).

Wijzigen van een groen monument

Voor wijzigingen aan een groen monument is vaak een omgevingsvergunning op grond van de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht* nodig (zie bijlage 2). De gemeente beoordeelt welke werkzaamheden hier precies onder vallen. De eerder besproken waardestelling speelt daarbij een grote rol.

Voor gewone onderhoudswerkzaamheden om bestaande beplanting en aanleg in stand te houden is geen vergunning nodig (wat betreft de monumentenactiviteit, zie artikel 3a van Bijlage II bij het *Besluit omgevingsrecht (Bor)*). Zo is het vervangen van beplanting, bijvoorbeeld een dode boom in een bomenrij, door dezelfde soort en cultivar en in hetzelfde verband vergunningvrij. De beschermde aanleg en soort beplanting worden immers niet gewijzigd. Ook

het onderhoud aan paden waarbij het type verharding niet wijzigt, is vergunningvrij.

Grind aanbrengen op een oorspronkelijk schelpenpad vereist wel een vergunning – er verandert immers iets aan de oorspronkelijke aanleg. Hetzelfde geldt voor het kappen van (delen van) een laanbeplanting.

Om te bepalen of vanuit de Wabo een vergunning voor het onderdeel monumenten nodig is, moeten eigenaar en gemeente nagaan welk gevolg de ingreep heeft voor de monumentale waarden en de structuur. Soms is dat lastig vast te stellen. Daarom geven we enkele voorbeelden.

Bomen

Het kappen van een solitaire boom betekent meestal een forse wijziging van de groenaanleg. Het kappen van één of enkele bomen om een bos uit te dunnen niet; de structuur van het bos blijft immers ongewijzigd. Veel bosranden in parken zijn echter bewust aangeplant met een duidelijke keuze van bladkleur in herfst of voorjaar of een gelobde in plaats van rechte bosrand. Ingrepen daarin zijn daarom wijzigingen in de zin van de Wabo.

Hoewel het uitdunnen van een park- of productiebos niet gauw als wijziging van het monument wordt aangemerkt, vertellen ook de soorten bomen in een dergelijk bos soms een cultuurhistorisch waardevol verhaal over het landgoed en de handel en wandel van bewoners in de streek. Zo kan een negentiende-eeuws dennenbos erop wijzen dat de landgoedeigenaar mijnhout leverde; een eikenbos kan verwijzen naar exploitatie van schors voor de leerlooierij. Nut en plezier gaan hier hand in hand. Het geleidelijk vervangen van een naaldbos door een gemengd of loofbos kan

Beschermd of niet?

De Monumentenwet 1988 gaat alleen over de bescherming van door de mens vervaardigde zaken. Bij groene monumenten is dat de aanleg van het groen. De beschermde aanleg staat beschreven in het Monumentenregister dat de Rijksdienst bijhoudt (www.cultureelerfgoed.nl/monumentenregister). Daarin zijn vaak ook de fysieke grenzen van de aanleg genoemd. Sommige registeromschrijvingen zijn heel kort en alleen op identificatie gericht. Andere bevatten uitgebreide waarderings. Bij buitenplaatsen hoort daarbij vaak een 'bolletjeskaart', die de contour van de beschermde aanleg aangeeft. Juridisch maakt dit allemaal geen verschil: steeds richt de bescherming zich op de aanleg. Uit het monumentenregister en uit Kadastergegevens blijkt welke percelen bescherming genieten. Op een bolletjeskaart is te zien of een perceel geheel of gedeeltelijk beschermd is.

Een beschermde groenaanleg krijgt meestal een eigen monumentnummer, net als opstallen binnen de aanleg. Het geheel vormt een beschermd complex. De complexomschrijving in het register verduidelijkt de samenhang van de onderdelen, maar heeft geen verdere uitbreiding van de bescherming tot gevolg. De hoop is wel dat die samenhang meeweegt in het beheer van de groenaanleg en eventuele ingrepen daarin.

Vervaardigd groen

Bomen en struiken in een aanleg groeien. En toch voldoet beplanting aan de voorwaarde dat het bij monumenten om 'vervaardigde zaken' gaat. De beschermde aanleg bestaat uit harde structuren zoals lanen, paden, waterlopen en reliëf, maar ook uit groene structuren die bewust zijn aangebracht en gerangschikt. Denk aan laanbeplanting, weide, parkbos, berceaus, taxushagen en een solitaire boom. De beplanting op zich is niet door mensenhanden gemaakt, maar de samenhang tussen groene en structurerende elementen wel. Zo is het de opzet van een ontwerper dat een solitaire boom in een parkweide in het oog springt. De monumentale waarde is dan gelegen in het gegeven van een afzonderlijke boom

Toegangslaan van Dekema State te Jelsum.

in een open weide. Bij een productiebos zit de monumentale waarde in het bos als geheel en de manier waarop het is aangelegd; een enkele boom is dan slechts een samenstellend onderdeel.

Vaak is bij de aanleg van historische parken gebruik gemaakt van een al aanwezige structuur, bos, waterloop of natuurlijk hoogteverschil. Door deze elementen te integreren in een park is er eveneens sprake van een bewuste opzet. 'Vervaardigen' kan dus ook slaan op het opzettelijk laten staan.

Op dezelfde manier kan een eigenaar doelbewust, bijvoorbeeld via een servituut (erfdienstbaarheid) op andermans perceel, hebben bepaald dat er altijd een zichtlijn blijft op een kerktoren of een rivier. Aan het perceel is dan niets veranderd bij de aanleg van het park, maar wel is vastgelegd dat daar geen bos of bebouwing mag komen, omdat dit de zichtlijn zou verstoren. Zo'n servituut is een goede reden voor bescherming van de zichtlijn: de openheid is immers aantoonbaar opzet. Voor de historische waarde is het niet relevant of het servituut nog steeds bestaat.

Vaak strekt zo'n zichtlijn zich uit tot buiten het beschermde monument. Ook lanen en waterlopen kunnen de grenzen van de beschermde aanleg overschrijden. Het is dan des te meer van belang dat de provincie en gemeente in structuurvisies en bestemmingsplannen rekening houden met de cultuurhistorische waarde van bijvoorbeeld de historische zichtlijnen en de overgangszone tussen buitenplaats en het omringende landschap. De eigenaar kan ze daarop attenderen.

Natuurlijke hoogteverschillen in het duinlandschap zijn benut voor de vroeg-landschappelijke parkaanleg van Elswout in Overveen.

De solitaire boom heeft vanuit een ontwerpgedachte zijn plek gekregen in de aanleg van Nyenrode in Breukelen.

Een berceau is een duidelijk, door mensenhanden gevormd element, dat oorspronkelijk bedoeld is om in de schaduw te wandelen. In de zeventiende eeuw werd haagbeuk gebruikt, die zich goed laat snoeien. Paleis Het Loo te Apeldoorn.

Het Malieveld is een grote open ruimte binnen de stedelijke bebouwing van Den Haag. In 1576 ondertekende Willem van Oranje de Acte van Redemptie, waarin staat dat het niet mag worden bebouwd. Het open veld wordt intensief gebruikt voor demonstraties, militaire parades, circusvoorstellingen en festivals.

de cultuurhistorische waarde dan wel degelijk aantasten. Het is altijd raadzaam de toestand van bossen en de betekenis daarvan te documenteren. Zo blijft de geschiedenis van het bos bewaard.

Opstallen in het park

Bij nieuwbouw in een park is duidelijk dat daarvoor een omgevingsvergunning (voor de monumentenactiviteit én voor de bouwactiviteit) nodig is: een lege plek in het park wordt immers bebouwd, waardoor de betekenis verandert. Ook kan het uiterlijk van invloed zijn op de omliggende aanleg. Maar hoe zit het bij ingrepen aan bestaande opstallen in een park? Het vergroten van zo'n opstal kan gevolgen hebben voor de beschermde parkaanleg – even los van de vraag of het gebouw zelf ook beschermd is. Sloop van een opstal binnen een groenaanleg veroorzaakt een open plek. Er zal per geval moeten worden bekeken of sloop een wijziging van de monumentale waarden van de aanleg betekent. Zo ja, dan is een omgevingsvergunning vereist. Als er iets nieuws voor in de plaats komt, geldt hetzelfde als voor nieuwbouw.

Archeologie in het groene monument

Het terrein van groene monumenten kan ook archeologische waarden bevatten. Voor wijziging van de rijksbe-

schermde archeologische monumenten is een monumentenvergunning vereist op grond van artikel 11 van de *Monumentenwet 1988* (bijlage 2).

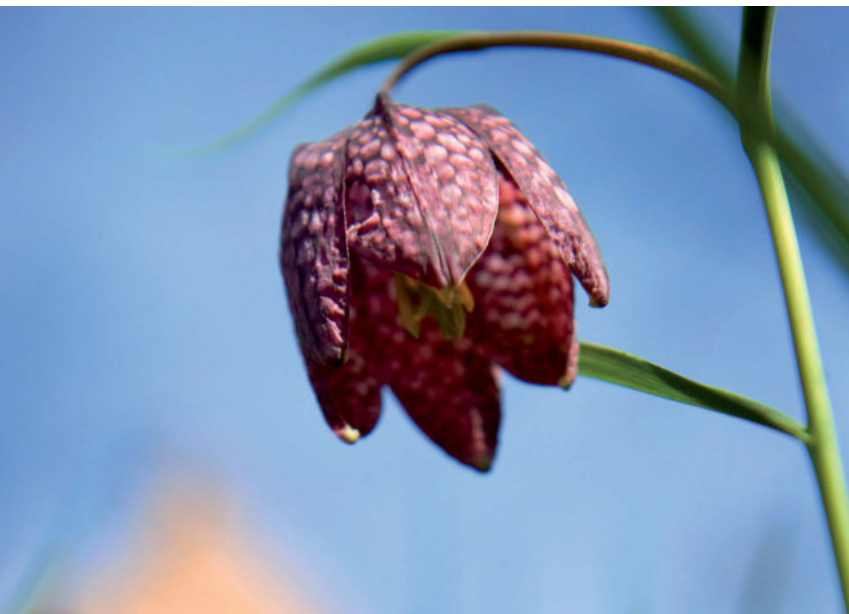
Gaat het om niet-rijksbeschermde archeologische monumenten, dan geldt de omgevingsvergunningplicht op grond van de Wabo. In beide gevallen is de gemeente het loket.

Andere wetten en regelingen

Er kan ook een vergunning nodig zijn vanwege activiteiten als bouwen, aanleggen, kappen van bomen of verstoren van beschermde planten en dieren. Dit komt voort uit regelgeving ter bescherming van natuur, zoals de *Boswet*, de *Natuurbeschermingswet 1998*, de *Flora- en Faunawet* en de plaatselijke *Bomenverordening*. De voor groene monumenten meest relevante regelgeving is kort toegelicht in Bijlage 3. Actuele wetteksten en onderliggende regelgeving zijn te vinden op www.overheid.nl en de gemeentelijke of provinciale websites.

Ook gebruiksactiviteiten in strijd met het bestemmingsplan vragen om een omgevingsvergunning. Hierover is informatie op te vragen bij de gemeente.

*De kievitsbloem (*Fritillaria meleagris*) is een door de Flora- en Faunawet beschermde soort; meestal paarsig-rood geblokt, maar soms ook wit.*

Bij zichtlijnen gaat het er vooral om de openheid te bewaren. Dit speelt ook bij weide- of akkerland binnen een aanleg. Ligt een weide direct voor het hoofdhuis, dan heeft de weide een duidelijke cultuurhistorische betekenis. Het stuk land voor kasteel Hackfort te Vorden is specifiek bedoeld als parkweide.

Planologische kaders

De tuinen en parken van historische buitenplaatsen en landgoederen liggen vaak in reeksen bijeen. Ook als ze niet precies op elkaar aansluiten, kunnen ze het landschap sterk kleuren, zoals de oevers van de Vecht, de binnenduinrand van Zuid-Kennemerland en de landgoederenreeks tussen Meerssen en Maastricht. Zulke clusters hebben een landschappelijke betekenis die groter is dan de som der delen: de structuur en het beeld van het landschap worden over een grotere oppervlakte bepaald door historische groenstructuren.

Voor behoud van zo'n 'landgoederenlandschap' en het stellen van kaders voor nieuwe ontwikkelingen in deze gebieden kunnen verschillende ruimtelijke ordeningsinstrumenten gebruikt worden. Hetzelfde geldt voor ontwikkelingen in en rond een afzonderlijke groenaanleg.

Erfgoednota

Waardevolle tuinen, parken en groenstructuren kunnen allereerst een plaats krijgen in het gemeentelijke erfgoedbeleid. In een erfgoednota geeft de gemeente immers aan hoe ze omgaat met de cultuurhistorische waarden binnen haar grenzen en welke middelen ze daarvoor inzet.

Structuurvisie

Op grond van de *Wet ruimtelijke ordening* stelt de gemeenteraad een of meer structuurvisies vast voor het hele gemeentelijke grondgebied. Hierin zijn opgenomen de voorgenomen ontwikkeling van het gebied, de ruimtelijke hoofdlijnen en de middelen die de gemeente wil inzetten.

De structuurvisie fungeert als een strategisch planningsinstrument en schetst een beeld van de ordening, begrenzing en afstemming van de verschillende ruimtelijke functies.

Voor het tuindorp 't Lansink in Hengelo, dat in 2003 als beschermd dorpsgezicht werd aangewezen, is een beschermend bestemmingsplan opgesteld om de karakteristieke ruimtelijke structuur te bewaren. De tuin- en landschapsarchitecten P.H. Watzes en L.A. Springer waren verantwoordelijk voor de landschappelijke opzet en de tuinaanleg. In het tuindorp zijn verschillende tijdsbeelden zichtbaar met eigen kenmerken en kwetsbaarheden.

Op de luchtfoto is een deel van het beschermde gezicht Het Oranjewoud bij Heerenveen te zien, dat gevormd wordt door een concentratie van buitenplaatsen en boerderijen. De oorspronkelijke noord-zuidgerichte structuur is duidelijk zichtbaar evenals de afwisseling tussen visueel open en gesloten onderdelen. De nieuwbouw van museum Belvédère op de centrale zichtas van huis Oranjewoud voegt zich in het bestaande lijnenspel.

Hierdoor wordt ook inzichtelijk gemaakt in welke gebieden ruimtelijke functies minder goed passen. Denk aan een groot bouwvolume pal naast een park, hoogbouw in een zichtlijn of toenemende geluidsoverlast door verkeer op een nieuwe of bredere weg.

De gemeente geeft in de structuurvisie ook aan hoe ze eigenaren, burgers en maatschappelijke organisaties bij de voorbereiding heeft betrokken. Deze partijen kunnen draagvlak bieden voor het ruimtelijk beleid en waardevolle kennis aandragen.

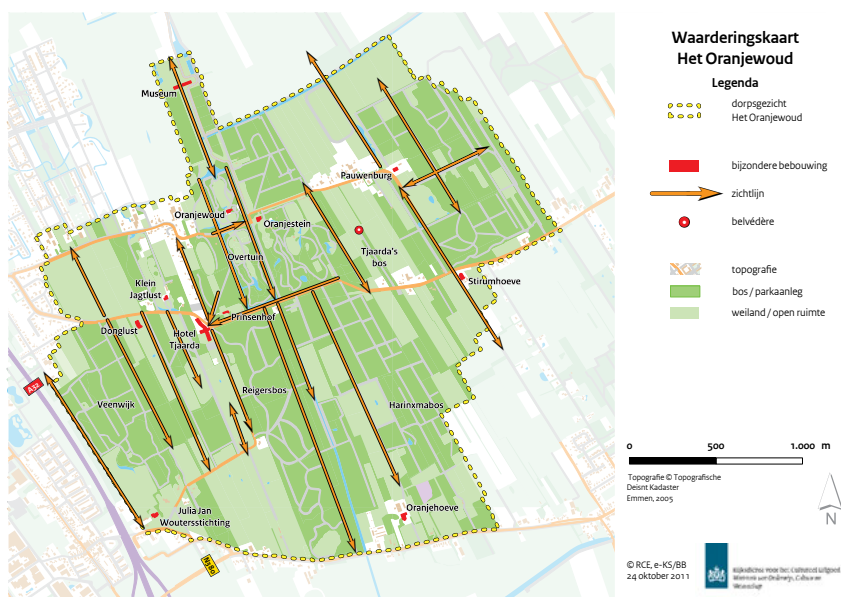
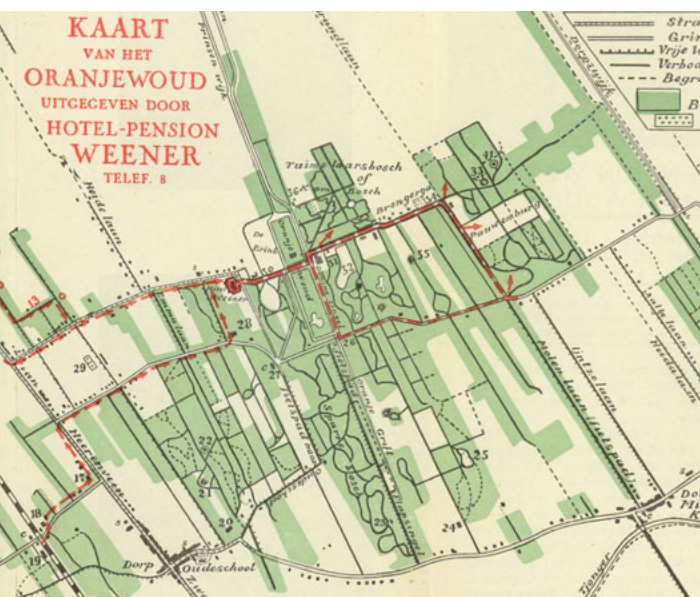
Bestemmingsplan

Sinds 1 januari 2012 bepaalt het *Besluit ruimtelijke ordening* (Bro) dat gemeenten bij de vaststelling van een bestemmingsplan rekening moeten houden met cultuurhistorische waarden. Daartoe horen onder meer landgoederen en buitenplaatsen. Diverse provincies hebben dit ook vastgelegd in een voor de gemeente bindende *Verordening Ruimte*. Provincie Zuid-Holland heeft een 'landgoedbiotoop' ingesteld. Dit is een planningsinstrument waarbij de directe omgeving van een landgoed met zichtlijnen, blikveld en panorama in kaart is gebracht.

Een bestemmingsplan legt juridisch-planologisch vast wat de bestemmingen van de gronden en bouwwerken binnen een gebied zijn. Zo'n plan bestaat uit een toelichting, regels en een verbeelding of kaart van het bestemmingsplan. Is er een historische groenaanleg aanwezig, dan kan het gebied een cultuurhistorische dubbelbestemming krijgen – vaak heeft het namelijk al een andere hoofdbestemming. Veelgebruikte namen voor cultuurhistorische dubbelbestemmingen zijn Waarde – Cultuurhistorie en Waarde – Beschermde gezicht.

Een gebied met historisch groen kan ook met een gebiedsaanduiding binnen een hoofdbestemming nader gespecificeerd worden. In het bestemmingsplan kunnen dan binnen de hoofdbestemming Natuur of Agrarisch regels gegeven worden met het oog op die elementen. De hoofdbestemming luidt dan bijvoorbeeld Groen – Park of Agrarisch met waarden.

Verder kan de gemeente in het bestemmingsplan bepalen dat de regels in het belang van de cultuurhistorische waarden voorrang hebben op regels voor andere bestemmingen. In de gemeente Zeist zijn de laanstructuur van Oranje Nassaulaan, de plantsoenen aan het Oranje Nassaplein en Julianaplein alsmede de voormalige buitenplaats Kerckenbosch van een dubbelbestemming voorzien. Doel is

Kaart van Het Oranjewoud uit circa 1920 en de waarderingskaart van hetzelfde gebied uit de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht.

de cultuurhistorische waarden te behouden. Bouw-, kap- en aanlegwerkzaamheden worden in dat licht beoordeeld. Precieze locaties waar gebouwd mag worden, staan op een kaart met bouwblokken aangegeven. Bij de plaatsbepaling van die bouwblokken kan de gemeente bijvoorbeeld rekening houden met zichtlijnen binnen en buiten de aanleg. Verder kan ze specifieke voorwaarden verbinden aan de verschijningsvorm, zoals de bouwhoogte en dakvorm.

Het geheel van paden, watergangen, vijvers, verkavelingsstructuren, weiden en groenstroken bepaalt in sterke mate het karakter van de historische groenaanleg. De gemeente kan de ruimtelijke samenhang tussen deze elementen beschermen door deze (structuur)elementen als dubbelbestemming of gebiedsaanduiding op de planverbeelding vast te leggen.

In het belang van historische groenaanleg kan de gemeente voor sommige werken en werkzaamheden een omgevingsvergunning verplicht stellen. Denk aan het vellen of rooien van bomen met een cultuurhistorische waarde en het aanleggen van waterlopen of het dempen van waterlopen en vijvers. Zodoende kan ze de ruimtelijke kwaliteit van groenaanleg waarborgen en waar mogelijk verbetering stimuleren of eisen.

De gemeente kan het ruimtelijke karakter van een groenaanleg beschermen met een consoliderend bestemmingsplan, waarmee ze de bestaande ruimtelijke situatie vastlegt. Maar ook een flexibel bestemmingsplan, dat mogelijkhe-

den laat voor nieuwe ontwikkelingen, kan bescherming bieden. Bijvoorbeeld door bepaalde bestemmingswijzigingen niet of juist wel toe te staan. Zo kan de woonfunctie van een buitenhuis (gedeeltelijk) worden herbestemd tot horecagelegenheid, en de aangrenzende tuinbestemming kan een parkeerbestemming krijgen voor bezoekers. Dit alles op uitdrukkelijke voorwaarde dat de nieuwe bestemming geen onevenredige afbreuk doet aan de ruimtelijke kwaliteit van de aanleg.

Beschermde gezichten

De afgelopen decennia heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed diverse groenaanleggen, zoals tuindorp Het Lansink in Hengelo en landgoed Het Oranjewoud bij Heerenveen, aangewezen als beschermd stads- of dorpsgezicht. De gemeente stelt daarvoor een beschermend bestemmingsplan op.

Voor dertig wederopbouwgebieden, zoals Kerschoten in Apeldoorn, waarin de groenvoorzieningen de structuur van de wijk bepalen, is een nieuwe aanpak gekozen. De Rijksdienst gaat bestuurlijke afspraken maken met betrokken gemeenten om de bijzondere kwaliteiten van deze gebieden te behouden en te versterken.

Ook zal de Rijksdienst een platform voor kennisuitwisseling bieden en hierin zelf actief kennis delen. De dertig gebieden zijn opgenomen in *Kiezen voor karakter: Visie erfgoed en ruimte*.

De rol van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed biedt het liefst al in een vroeg stadium van de planvorming zijn expertise en kennis aan om gemeente en eigenaar dan wel ontwikkelaar te adviseren over de mogelijkheden voor aanpassing of gedeeltelijke herontwikkeling van monumentaal groen. De Rijksdienst heeft een breed landelijk overzicht en beschikt over een uitgebreide bibliotheek met een omvangrijk foto- en tekeningenarchief.

Een zuster plukt appels bij de Onze Lieve Vrouwe Abdij in Oosterhout.

3 EEN GOEDE VOORBEREIDING IS HET HALVE WERK

De eigenaar aan zet

Onderhoud en verdergaande ingrepen in historisch groen vragen de nodige voorbereiding. Bent u eigenaar, dan is het belangrijk u te oriënteren op de vergunningen die u nodig heeft voor een bepaalde activiteit, de haalbaarheid, de staat waarin de beplanting en eventuele bouwsels verkeren, én inzicht te krijgen in de geschiedenis en de monumentale waarden van de groenaanleg. Gewapend met die kennis kunt u weloverwogen keuzen maken en later oponthoud tegengaan.

Betrek al vroeg de juiste partners

Veel eigenaren en beheerders onderhouden hun oude tuinen en parken vanuit kennis en traditie. Bij planontwikkeling en -uitvoering zijn vaak ook een tuin- of landschapsarchitect, architect en wellicht ecooloog, archeoloog en stedenbouwkundige betrokken. De (tuin)historisch onderzoeker kan een belangrijke bijdrage leveren door vroeg in het proces de tuinhistorie en waardering in kaart te brengen.

Bij regulier onderhoud spelen overheden geen rol, maar gaat het om plannen voor extra werkzaamheden aan een park of tuin, zoals grootschalig onderhoud, herstel of een nieuwe nevenfunctie, dan is de gemeente het eerste aanspreekpunt. Die speelt namelijk een belangrijke rol in de voorbereidende fase, onder andere door het faciliteren van vooroverleg.

Vooroverleg

Het vooroverleg is bedoeld om te onderzoeken of de plannen vergunningplichtig zijn, aansluiten bij milieuwetgeving, bestemmingsplan en eventuele structuurvisie voor het gebied. Daarnaast is het bedoeld voor afstemming. De gemeente laat zich adviseren door haar monumenten- of erfgoedcommissie en meestal ook door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. In dit vooroverleg kunt u een plan van aanpak opstellen met de verschillende stappen in de juiste volgorde. De Rijksdienst raadt eigenaren en ontwikkelaars aan zich al vroeg te oriënteren en de benodigde verkennende onderzoeken uit te (laten) voeren. Zo voorkomt u dat u veel geld en tijd steekt in het plan, terwijl voorschrif-

ten en bepalingen roet in het eten gooien.

Een vooroverleg kan met partners van verschillende disciplines tegelijk plaatsvinden waardoor de volgende fase, de vergunningprocedure, idealiter nog maar een formaliteit is.

Oriëntatie op vergunningen

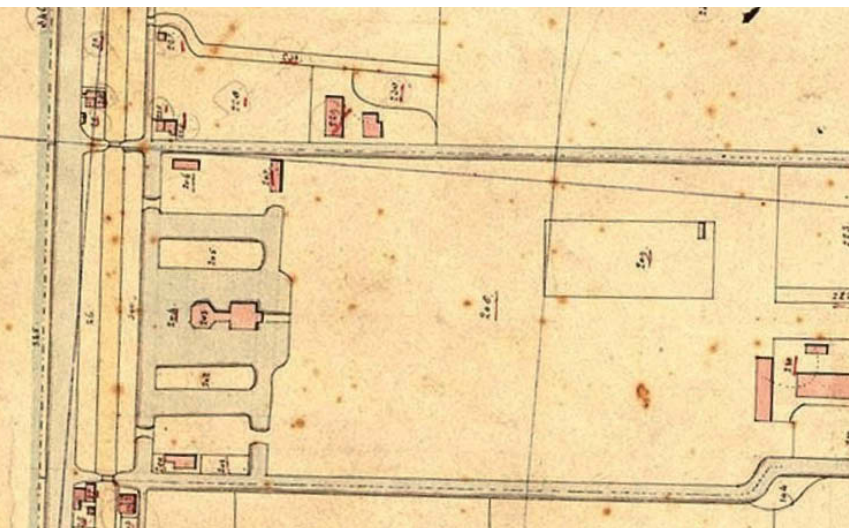
Voor ingrijpende veranderingen aan beschermde (rijks) monumenten – waaronder historische groenaanleg – is een omgevingsvergunning nodig. Die kunt u digitaal (of schriftelijk) aanvragen bij de gemeente via het Omgevingsloket Online (OLO). De gemeente toetst plannen tegelijkertijd ook op andere beleidsterreinen, zoals het bestemmingsplan en de milieuwetgeving.

Bevat de ondergrond archeologische resten en zijn deze beschermd op basis van de *Monumentenwet 1988*, dan vraagt u een monumentenvergunning aan bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Die aanvraag loopt eveneens via de gemeente.

Hoofdstuk 2 en Bijlage 2 en 3 bevatten meer informatie over de relevante wet- en regelgeving en de procedures rondom vergunningen.

Tuinhistorisch en bouwhistorisch onderzoek

Tuin- of bouwhistorisch onderzoek vertelt het verhaal van park, tuin en bouwwerken daarin. Alle beschikbare gegevens worden geanalyseerd en de cultuurhistorische, natuur- en gebruikswaarden benoemd. Het onderzoek creëert een basis voor het maken van onderhouds- en ontwikkelplannen. Wat is de betekenis van de aanleg, waar is ruimte voor ontwikkeling en wat zijn de marges? Waar liggen de moge-

De Kadastrale Minuut van buitenplaats Trompenburg weerspiegelt de situatie uit de vroege negentiende eeuw en laat tegelijkertijd ook de zeventiende-eeuwse hoofdstructuur zien. In verband met restauratie van de tuinaanleg is grondradaronderzoek uitgevoerd, een vorm van archeologisch onderzoek waarbij niet gegraven hoeft te worden. Een sonar brengt de structuren van de ondergrond in beeld. In dit geval watergangen en sporen die gekoppeld kunnen worden aan de voormalige zestiende- en zeventiende-eeuwse terreininrichting.

lijkheden voor herstel, verbetering of het introduceren van nieuwe functies?

De ervaring leert dat plan en ontwerp beter worden wanneer ze gebaseerd zijn op zo'n tuinhistorische onderlegger.

Daarnaast dient het onderzoeksrapport als toetssteen voor de uiteindelijke beoordeling van het plan door gemeente en adviserende partijen. De eigenaar/beheerder is vaak degene die het onderzoek initieert. Meer informatie hierover is te vinden in de brochure *Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek* (zie bijlage 5).

Via bouwhistorisch onderzoek aan gebouwde objecten in de groenaanleg (denk aan opstallen en kassen) is de bouwen gebruiksgeschiedenis te achterhalen. Ook hier is de eigenaar/beheerder meestal de initiatiefnemer. Als hulp bij het opzetten van zo'n onderzoek is de brochure *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek* gemaakt (zie bijlage 5).

De samenwerking tussen de werkvelden tuinhistorie en archeologie staat nog in de kinderschoenen, maar biedt perspectief. Archeologisch onderzoek naar bijvoorbeeld de resten van paden en waterwerken of zelfs naar pollen of zaden kan bijvoorbeeld informatie opleveren over historische beplanting.

Flora- en faunaonderzoek

Bij voorgenomen onderhoud en wijzigingen is het van belang te inventariseren of er bijzondere vegetatie en dieren binnen de aanleg voorkomen (zie hoofdstuk 2).

Door de ontmanteling van de vestingwerken van Nijmegen in 1878 ontstond ruimte voor een wandelpark. Firma J. Copijn & Zoon maakte hiervoor een ontwerp 'Stedelijk park (Kronenburgerpark) te Nymegen' in 1880. Uiteindelijk is het ontwerp van de Belgische tuinarchitect Lieven Rosseels uitgevoerd.

Archeologisch onderzoek

De bodem onder het historisch groen kan archeologische resten bevatten. Dit vraagt een terughoudende en deskundige aanpak van de plannen bovengronds. Werkzaamheden aan of rond historisch groen kunnen de bodem verstoren, niet alleen bij grootschalige graafwerkzaamheden, maar ook bij kleinere ingrepen zoals het rooien van bomen, uitbaggeren van grachten, drainage en aanleg van nutsvoorzieningen. Het is belangrijk het aanwezige bodemarchief door archeologisch onderzoek, bijvoorbeeld een proefboring, tijdig in kaart te brengen om er bij de uitvoering van de plannen rekening mee te kunnen houden.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch (voor) onderzoek beoordeelt de Rijksdienst of gemeente of het voorgenomen werk mag worden uitgevoerd en onder welke voorwaarden. Bij de afweging van belangen staat voorop dat aantasting van de in de bodem aanwezige archeologische waarden moet worden voorkomen (behoud in situ) of tot een minimum beperkt.

Is (verder) archeologisch onderzoek nodig, dan moet de initiatiefnemer voor zijn wijzigingsplannen een programma van eisen opstellen, dat de Rijksdienst (in geval van een rijksmonument) of de gemeente (overige gevallen) beoordeelt. Raadpleeg hiervoor de website www.cultureelerfgoed.nl/archeologie.

Particuliere eigenaren werken vaak vanuit een eeuwenlange traditie op hun landgoederen en buitenplaatsen, maar wel met moderne inventiviteit. Vrijwilligers helpen de waardevolle tuinen in goede staat te houden en openstelling voor publiek mogelijk te maken, zoals op de Gelderse buitenplaats De Wiersse.

Bureauselectie

Is de aanleg ernstig vervallen, of zijn er nieuwe oplossingen nodig, bijvoorbeeld vanwege veranderend gebruik, dan is een ontwerp gewenst dat de nieuwe situatie weergeeft, met een beheerplan voor de toekomst. De eerste stap is – naast het uitvoeren van nader historisch onderzoek – het opstellen van een programma van eisen: een uitgewerkte wensenlijst, liefst met het beschikbare budget voor aanleg en beheer erbij vermeld. De volgende stap is een aantal tuin- en landschapsarchitecten vragen hun visie te geven en offerte te doen. Op basis van vooraf gestelde criteria (visie, vakmanschap, begroting) kan de opdrachtgever dan een partij selecteren waarmee hij in zee gaat.

Haalbaarheidsonderzoek

Het is verstandig al in een vroeg stadium te verkennen of het plan financieel haalbaar is. Inventariseer daarbij ook de mogelijke financieringsconstructies, subsidies en fiscale voordelen voor onderhoud en restauratie van de monumentale groenaanleg (zie bijlage 4). Sommige gemeenten

werken met een Groenfonds, ondermeer gevuld door compensatiegelden voor verdwijnend groen.

Neem bij de planvorming ook de kosten van het beheer op lange termijn mee.

Voorlichting en draagvlak

De kap van bomen, het afsluiten van paden en grote bouwprojecten maken veel emoties los bij omwonenden en gebruikers. Begin daarom vroegtijdig met het verstrekken van informatie en betrek burgers waar mogelijk bij de plannen om zo begrip en draagvlak te creëren.

Ook gezamenlijk optrekken van gemeenten met bewoners om het aanwezige groen te onderhouden is een vorm van draagvlak. Zo gaat de gemeente Nagele actief met de bewoners aan de slag om onder meer de karakteristieke groenstroken van het dorp en pleinen en hofjes opnieuw in te vullen en te beheren. Samen hebben ze een Inwonersbeleidsplan opgesteld en Groen Brigades opgericht.

De rol van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed streeft naar kwaliteit in het hele proces, van idee tot uitvoering. De dienst is daarom betrokken bij het geven van onderwijs en voorlichting en werkt mee aan het formuleren van kwaliteitseisen. Zo geeft hij de Richtlijnen voor Tuinhistorisch Onderzoek uit. Ook ondersteunt de Rijksdienst vakgroepen van bijvoorbeeld ontwerpers en hoveniers gespecialiseerd in monumentale groenaanleg bij het formuleren van kwaliteitseisen voor hun leden en onderlinge kennisuitwisseling.

Tuinmuur met leifruit op Nyenrode in Breukelen. Het leiden en snoeien van leifruit vereist speciale deskundigheid.

4 OMGAAN MET HISTORISCH GROEN

Aan de slag

Groen erfgoed leeft. De beplanting groeit, ontwikkelt zich en is vergankelijk. Het is de kunst het karakter, de proporties en de levendigheid van een groen monument te bestendigen, ondanks de groei. Ook veranderend ruimtegebruik en maatschappelijke ontwikkelingen zijn van invloed op groenaanleg. Wat zijn de mogelijkheden voor duurzaam behoud en ontwikkeling? Van beheer tot restauratie en wijziging.

Onderhoud

In een tuin of park vormen ontwerp en beplanting het begin van een continu proces. Wordt het park niet onderhouden, dan neemt de natuur het heft in handen en zal de begroeiing de oorspronkelijke opzet overwoekeren. De beheerder bepaalt het dagelijks aanzien van het park door wieden en maaien, door snoei en vervanging van bomen en heesters en door aanplant van bollen en planten. Ook het onderhoud van paden en bouwwerken en het baggeren van de waterpartijen horen daarbij. Al dit soort werk houdt het park in conditie en in vorm.

Een formele tuin met veel hagen en eenjarige planten vraagt natuurlijk een ander beheer dan een park in landschapsstijl. Het beheer hangt ook samen met de omvang van de aanleg en de variatie in beplanting. Na een periode waarin veel nadruk lag op de natuurwaarden neemt ook de belangstelling voor het beheer van 'cultuurgroen' weer toe. Steeds meer mensen zijn geïnteresseerd in de soorten van sierplantsoenen, historische gewassen en in het snoeien van leifruit. Ook het kunstzinnige aspect van de tuinarchitectuur krijgt meer aandacht.

De beheerder houdt rekening met al deze aspecten. Het onderhoudsniveau hangt af van het gebruik, de stijl van de groenaanleg, de wensen van de opdrachtgever – vaak de eigenaar – en het beschikbare budget.

Hieronder noemen we een aantal uitgangspunten voor historisch verantwoord beheer.

Tijdlagen bewaren

Veel parken en tuinen zijn in de loop van de tijd met gevoel voor kwaliteit gewijzigd of vergroot. Verschillende aanlegperiodes liggen over elkaar heen of naast elkaar. Goed

beheer zorgt dat deze tijdlagen afleesbaar blijven. Elke laag vertelt een deel van de geschiedenis.

Oude elementen bewaren

Een groepje hoogstamfruitbomen, een oude eik, een scheve muur of ingesleten trappartij – ze vormen het 'patina' van de aanleg en maken van een oude tuin een bijzondere plek. Dat ze niet altijd in perfecte staat van onderhoud verkeren, speelt een minder grote rol. De (knoestige) ouderdom en de zichtbare gebruikssporen zijn getuigen van de geschiedenis en bepalen mede de sfeer.

Beheer volgt het ontwerp

Kennen de beheerder, tuinbaas en andere uitvoerders het idee achter het ontwerp en de geschiedenis van de aanleg, dan zijn ze beter in staat de (soms verborgen) kwaliteiten en betekenis van de aanleg naar voren te brengen.

Continuïteit

Soms is de eigenaar van de aanleg zelf de beheerder of is een vaste tuinbaas aangesteld. Dat betekent continuïteit, betrokkenheid en overdracht van kennis en technieken. Vaak is echter iemand anders verantwoordelijk voor het beheer en maakt deze beheerder op zijn beurt gebruik van ingehuurde capaciteit. Wees kieskeurig bij het aanwijzen van een uitvoerder. Vraag offertes en referenties, en zorg voor goede begeleiding bij de uitvoering, ook als die in handen is van een onderaannemer.

Een groen monument gedraagt zich zelden volgens het boekje. Het duurt even voordat een nieuwe beheerder de lokale eigenschappen van de aanleg kent. Continuïteit in het beheer en tijdig zorgen voor opvolging zijn belangrijk en verbeteren de kennisopbouw en -overdracht. De hoveniers die aangesloten zijn bij de Vakgroep van Erfgoedhoveniers richten zich op deskundig en historisch verantwoord beheer (zie bijlage 5).

Beheerplan

Een uitgewerkt plan voor het beheer – bijvoorbeeld over een periode van zes jaar – helpt om tijd en middelen te verdelen, prioriteiten te bepalen en de eenheid van het beheer te verzekeren. Bovendien geeft zo'n plan overzicht van de benodigde werkzaamheden verspreid over een bepaalde periode, en inzicht in het juiste seizoen voor beoogde beplantings- of kapwerkzaamheden.

Als tijd of middelen de zorg voor de groenaanleg beperken, stel dan prioriteiten in het beheer. Bepaal wat de essentie en betekenis van de aanleg is en houd deze in stand. Dat kan het geraamte zijn, de structuur met opgaand hout en open ruimten. Het kunnen ook zeldzame onderdelen of details zijn. De basis voor die beslissing ligt bij de waardstelling (zie hoofdstuk 1 en bijlage 1).

De inhoud van een beheerplan is deels afhankelijk van de toestand van de aanleg en behandelt de volgende elementen:

- adres en monumentgegevens, omvang;
- ligging in bijvoorbeeld de *Ecologische Hoofdstructuur*, een *Natura-2000*-gebied of een beschermd gezicht;
- tuinhistorisch onderzoek: ontwerp, gebruik en bewonersgeschiedenis;
- beschrijving van de bestaande situatie, analyse en waardering van de aanleg;
- bodem en waterhuishouding;
- natuur- en recreatiewaarden;

Er bestaan verschillende soorten kantopsluitingen van paden, zoals hout of baksteen, waarmee ook ronde contouren mooi gevolgd kunnen worden. In veel gevallen werd de kant alleen geschoffeld.

- gebruik en toegankelijkheid voor bezoekers;
- kaart huidige situatie op schaal;
- kaart met toponiemen (plaatsaanduidingen zoals 'het paardeweitje');
- beheervisie;
- visiekaart en streefbeelden met begeleidende tekst;
- maatregelen om het streefbeeld te bereiken;
- planning en prioritering;
- kaart met de verschillende beheergroepen, bijvoorbeeld bos, gazon, kruidenrijk gras, water, borders, paden en meubilair;
- begroting.

Veelvoorkomend onderhoud

Paden

De vorm en afwerking van een pad hangen af van de tuin-stijl, functie (het gebruik), bodem en waterhuishouding. Als de oorspronkelijke vorm en afwerking niet bekend zijn, kan historisch of archeologisch onderzoek aanwijzingen opleveren.

Soms worden paden verhard terwijl dat eigenlijk onnodig en niet-historisch is. Een verhard pad geeft een heel andere beleving dan een pad van zand, grind of schelpen. Niet alleen de textuur en kleur zijn anders – en daarmee het effect – ook het geluid doet mee (zand dempt, grind knispert).

Een gemaaid pad op Hof te Dieren.

Kantopsluitingen

Een onverhard pad herstellen is op sommige, vooral nattere gronden niet altijd eenvoudig. Schakel hiervoor een goede aannemer of hovenier in. Die zorgt dat de fundering past bij het gebruik en dat het pad goed afwatert. Vooral bij een lemige of kleiige bodem vraagt dit om een rond profiel. Bij een halfverhard pad kan een kantopsluiting de toplaag van bijvoorbeeld grind op zijn plaats houden. Zo'n losse toplaag geeft geen krachten door, dus de opsluiting hoeft niet zwaar te zijn – hout voldoet al. De kantopsluiting moet wel de vorm van het pad, ook in de bochten, kunnen volgen.

Voor het onderhoud zijn allerlei apparaten beschikbaar, bijvoorbeeld voor het snijden van graskanten en het bestrijden van onkruid (met hitte).

Waterpeil

Waterschappen regelen het waterpeil in Nederland. Veranderingen in de waterhuishouding hebben vaak gevolgen

voor de beplanting en soms ook voor de bouwwerken en archeologie. In het buitengebied wordt in de winter en het vroege voorjaar veel water afgevoerd ten gunste van de landbouw. Dat kan betekenen dat er in april en mei al verdroging optreedt. In de zomer wordt de waterstand kunstmatig hoog gehouden.

Vernatting wordt over het algemeen gezien als een maatregel die goed is voor de natuur, maar in een historische aanleg met veel oude bomen is verhoging van het grondwaterpeil een reële bedreiging. Een boomdeskundige (zie bijlage 5) is in staat te bepalen hoe ver en in welk tempo de waterstand omhoog kan zonder dat de beplanting eronder bezwijkt. Hij controleert hoe de beplanting reageert.

Beschoeiing van vijvers

Watergangen en waterpartijen (vijvers) worden vaak begrensd door een beschoeiing om afkalving van de oever voorkomen. Tegenwoordig komt beschoeiing veel vaker voor dan in vorige eeuwen. Vooral in de landschapstijl

Voor boerderij Zuidpool aan de Streeksterweg 79 in Usquert ligt een slingeruin met onverharde paden. De tuin is in 1879 door de bekende Groninger tuinarchitectenfamilie Vroom aangelegd en in 2003 gerestaureerd.

Een pergola als decoratief onderdeel van de tuinen rondom het Vredespaleis in Den Haag. De tuinaanleg dateert uit de beginjaren van de twintigste eeuw en is van de hand van de Engelse landschapsarchitect Thomas H. Mawson.

hadden oevers een flauwe helling en gingen water en land naadloos in elkaar over. Afkalfende delen werden met plaggen bijgewerkt zodat de vorm van de vijver in stand bleef. Is beschoeiing nodig, dan is het meestal wenselijk die zo onzichtbaar mogelijk aan te brengen. Dat gaat makkelijker naarmate het waterpeil minder fluctueert. Hoe hoger het waterpeil ten opzichte van de beschoeiing, des te minder zichtbaar. Bovendien blijven de delen van de beschoeiing die permanent onder water liggen langer goed, omdat ze niet in contact komen met zuurstof. Steeds vaker wordt voor de beschoeiing hout uit de eigen aanleg of omgeving gebruikt. Dan is wel kwalitatief goed hout nodig (denk aan eikenhout) dat op de goede manier is voorbehandeld (wateren).

Als de vorm van de oever een rol speelt in de aanleg moeten de waterplanten langs de oever en in het water in toom gehouden worden.

Beplanting

Bij de instandhouding van een groen monument is behoud van authentiek plantmateriaal het uitgangspunt, ook al vragen oude bomen en heesters meer zorg in de vorm van snoei of bemesting.

In het beheerplan staat wat te doen wanneer historisch waardevolle beplanting aan het eind is gekomen en aangevuld of vervangen moet worden. Het uitgangspunt is dan om op dezelfde plek dezelfde soort (en liefst cultivar) terug te planten. Plantmateriaal is vaak te vermeerderen door te zaaïen, maar stekken, scheuren of afleggen geven over het algemeen het beste resultaat, een soortechte plant. Tijdig vermeerderen bespaart kosten en verhoogt de horticu-rele waarde van het groene monument.

Is de soort of cultivar niet vermeerderd en niet meer leverbaar, of door ziekte niet terug te planten, dan moet de beheerder een beslissing nemen over de alternatieven. Dat is altijd maatwerk. Om hoeveel planten, bomen of struiken gaat het? Wat was de ruimtelijke functie, wat was de sierwaarde of de gebruikswaarde? Gaat het vooral om de massa, of om de bloem, de vrucht, de herfstkleur, het wintersilhouet, een rechte stam in een strenge laan? In welke omgeving en tuinstijl staat de beplanting: romantisch of formeel? Al die afwegingen leiden tot een onderbouwde beslissing.

De oude traditie om tuinornamenten tegen vorst te beschermen met een bekisting leeft nog op Huys ten Donck te Ridderkerk.

In het park Frankendael in Amsterdam staat een oude, knoestige fruitboom temidden van nieuwe aanplant. In het herstelplan voor de tuin zijn oude bomen gespaard. Ook is er archeologisch botanisch onderzoek verricht om aan de hand van grondmonsters te bepalen wat de beplanting is geweest.

Als veel oorspronkelijk plantmateriaal verdwenen is, gaat onderhoud over in restauratie of een nieuwe invulling. Een historisch onderzoek kan tekeningen, foto's en zelfs beplantingslijsten opleveren. Ontbreekt die documentatie, maar is de ontwerper wel bekend, dan kan toch een aanvullende beplanting in dezelfde stijl mogelijk zijn.

Raadpleeg bij restauratie kwekerscatalogi uit dezelfde tijd of bestudeer het werk van de architect om anachronismen te voorkomen. Als een groen monument uit een bepaalde periode dateert, bijvoorbeeld de achttiende eeuw, passen daar geen soorten die op een later tijdstip zijn geïntroduceerd. Een bekend voorbeeld is de watercipres (*Metasequoia glyptostroboides*), die pas vanaf 1960 op grote schaal verkrijgbaar was in Europa. Deze boom lijkt op de moerascipres (*Taxodium distichum*) met ademwortels, die al in 1640 in Engeland werd ingevoerd.

Alleen als zeer weinig gegevens bekend zijn of de situatie ingrijpend is gewijzigd, is het vanuit cultuurhistorisch perspectief verantwoord een nieuwe beplanting te overwegen. Dan is er ruimte voor een nieuwe invulling van de aanleg met een nieuw beplantingsontwerp.

Bijzondere objecten en plantencollecties

Het beheer van een groenaanleg impliceert ook de zorg voor bijzondere objecten en collecties. Denk aan bruggen, folly's en Lourdesgrotten van cementrustiek, paden van flagstones en bakstenen muren met terracotta elementen.

Vanwege het bijzondere materiaalgebruik en de typologie vragen deze om een deskundige restauratie. De technische brochures over ondermeer natuursteen, beton en graftekens zijn op www.cultureelerfgoed.nl/node/945/ te raadplegen.

Natuurstenen tuinornamenten, zoals vazen en fonteinen, hebben in de winter bescherming nodig. Een beschermhoes of een (houten) bekisting op maat voorkomt dat de poreuze steen in de herfst vochtig wordt en in de winter kapot vriest.

De lijst met bijzondere objecten en toegepaste materialen is eindeloos, van pergola en priel tot schelpengrot. Het is belangrijk kennis op te bouwen over het onderhoud van zulke bijzondere objecten.

Een aanleg kan bijzondere plantencollecties bevatten, zoals arboreta, leifruit en kuipplanten. Sommige buitenplaatsen bezitten eeuwenoude collecties van citrusplanten. Dit bezit vraagt om specifieke kennis van en intensieve zorg voor planten en kuipen (zie bijlage 5).

Afweging natuur- en cultuurhistorische waarden

Natuur en cultuur gaan vaak goed samen. Het uitgangspunt bij natuurbeheer, 'variatie in de ruimte, constant in de tijd', past ook bij het groene erfgoed. Belangrijk is een continu beheer in tijd en wijze van uitvoering, zodat soorten de gelegenheid krijgen zich te vestigen. Consequente keuzen voor het beheer raken bijvoorbeeld de volgende zaken.

- *Niet-inheemse bomen en struiken*

Welke functie hebben deze exoten, waarom zijn ze aangeplant? Maken ze deel uit van het ontwerp? Bijvoorbeeld omdat ze wintergroen zijn of een bijzondere herfstkleur, bloeivorm of vruchten hebben? Is een boom als de Amerikaanse eik zo ver uitgezaaid dat de functie binnen het ontwerp is verdwenen of was er een productiebos? Welke waarde wordt daaraan toegekend? Zulke vragen helpen de cultuurhistorische waarde van de exoten te bepalen.

- *Bladlaag in een parkbos*

Landgoederen zijn door het onderhoud aan paden en lanen een belangrijke vindplaats geworden voor paddenstoelen. Het verwijderen van afgevallen blad in de herfst is meestal goed voor paddenstoelen en mos, maar niet voor stinsenplanten. Veel stinsenplanten houden er zelfs van dat de bodem een beetje geroerd en met organisch materiaal verrijkt wordt. Mosranden langs paden en oude stinsenbeplanting zijn vrijwel altijd de moeite waard om te behouden.

In het vroege voorjaar bloeien de stinsenplanten: krokussen op Heidestein in Heelsum.

- *Dood hout*

Dood hout kan bestaan uit staande of liggende delen van afgestorven bomen, en maakt deel uit van het ecosysteem in het bos. Het biedt een leefomgeving aan allerlei soorten schimmels, paddenstoelen, mossen en insecten, die variëren bij liggend en staand hout, verteringsstadium, dikte en soort hout. Kale stammen bieden ook voedsel en nestruimte aan vogels, vleermuizen en marterachtigen.

Het beeld van een bos of andere groenaanleg met veel dood hout kan echter afbreuk doen aan de beleving van het ontwerp. Een dode boom kan wellicht blijven staan in een romantisch landschapspark, maar past niet in een modernistische villatuin. Ecologische en cultuurhistorische beheerdoelen zijn vaak te combineren door plekken aan te wijzen voor dood hout en het bijvoorbeeld langs paden en lanen te verwijderen. Nestkasten kunnen vervangende levensruimte bieden.

In het heempark De Braak in Amstelveen voert de beheerder onderhoudswerkzaamheden uit.

- *Mantelzoomvegetatie*

Een brede, natuurlijke overgangszone van bos naar weiland of akker kan de heldere lijnen van een aanleg teniet doen. Deze mantelzoomvegetatie is vaak storend langs de entree of op plekken waar zichten, zichtlijnen, zichtassen of bijzondere ruimten gecreëerd zijn. Op een minder 'verbijzonderde' plek hoeft dit geen probleem te zijn.

- *Natuurvriendelijke oevers*

Oevers met hoge (riet)begroeiing gaan niet overal samen met de zorgvuldige belijning van een waterpartij of de spiegelende functie van het wateroppervlak. In de strakke kasteelgracht of in de slingervijver voor of achter het huis past zo'n oever niet. Ook hier geldt dat elders binnen de aanleg misschien een geschiktere locatie voor een natuurvriendelijke oever te vinden is.

- *Bloemrijk gras*

Een gazon – vaak dicht bij het hoofdgebouw of in het veelbezochte centrum van de aanleg – heeft over het algemeen een lage natuurwaarde. Bijzondere soorten krijgen daar nauwelijks kans zich te verspreiden. Een parkweide ligt meestal iets verder verwijderd van het centrale deel. Door deze beperkt te maaien, na zaadvorming van gewenste kruiden, en het maaisel af te voeren, kan een parkweide zich ontwikkelen. Daar is meer variatie een verrijking voor de natuur- én de cultuurwaarden.

Mooie flauwe oevers van de vijver in het park van buitenplaats Hoog Beek en Royen te Zeist, circa 1920.

Linker pagina: Oranjerie met een bijzondere collectie kuipplanten op de Brabantse buitenplaats Mattemburgh.

Rechtsboven: Het Kruiswegpark in Roermond is ontworpen door Pierre Cuypers. In 2004 hebben de paters Redemptoristen het park overgedragen aan de Stichting Kruiswegpark, die een grote restauratie en opknappbeurt van het park heeft uitgevoerd. Naast grootschalig snoeiwerk zijn bij de openluchtkerk en Calvarieberg een aantal judasbomen, struikhuilst en twee gele kornoeljes teruggeplant.

Links: Bij de reconstructie van het originele tuinontwerp uit 1640 van Constantijn Huygens voor zijn buiten Hofwijck in Voorburg zijn de oorspronkelijke maateenheid en maatverhoudingen teruggebracht alsmede de beplanting zoals vermeld in het gedicht Hofwijck uit 1651. Het gereconstrueerde prieel is begroeid met 'klim' (klimop) en 'memmebloemen' (kamperfoelie).

Rechtsonder: Na restauratie van het woonhuis van architecten Brinkman en Van der Vlugt, Jongkindstraat 12 in Rotterdam, als museumwoning, is de zwaar verwaarloosde tuin zoveel mogelijk in oorspronkelijke staat teruggebracht. Omdat beplantingslijsten ontbraken, is gebruik gemaakt van standaardliteratuur en kwekerscatalogi uit de jaren dertig van de twintigste eeuw, en van oude foto's om de plantensoorten te determineren.

Met de restauratie van de oranjerie op landgoed Warnsborn te Arnhem is de daarvoor liggende terrassentuin gereconstrueerd. Van deze tuin, die omstreeks 1915 door tuinarchitect H. Copijn is aangelegd, was op enkele keermuurtjes en waterbassins na niets meer over. Na uitvoerig tuinhistorisch en archeologisch onderzoek heeft de tuin zijn oorspronkelijk aanzien terug, inclusief een historisch verantwoord beplantingsplan.

Restauratie

Soms verandert de oorspronkelijke vorm, bijvoorbeeld doordat een boom een monumentale omvang bereikt. Dat de enorme kroon de zon wegneemt van de beplanting ernaast wordt vrijwel altijd geaccepteerd. Maar als zichtlijnen zijn dichtgegroeid, vijvers zijn verland en waardevolle beplanting verloren is gegaan, maakt regulier onderhoud plaats voor intensief onderhoud en dat kan overgaan in restauratie.

Restauratie betekent dat er maatregelen nodig zijn om de bestaande situatie te repareren en veilig te stellen. Het kan ook gaan om het ongedaan maken van onjuiste ingrepen of de negatieve gevolgen van gebrekkige zorg. Een belangrijk restauratieprincipe is om zo min mogelijk in te grijpen, maar soms is dat niet te voorkomen, bijvoorbeeld bij een verouderd of verwaarloosd bomenbestand. Belangrijk is het authentieke materiaal te behouden en te voorkomen dat de aanleg verstoord of beschadigd raakt door bodemverdichting of onzorgvuldig handelen. Aan de restauratie gaat een tuinhistorisch onderzoek vooraf, dat uitgangspunten oplevert voor de aanpak.

Restauratieplan

Restauratiewerkzaamheden en andere wijzigingen kunnen in het beheerplan worden opgenomen of in een apart restauratieplan. Het restauratieplan moet dan gekoppeld worden aan het beheerplan, zodat de gerestaureerde delen, ook op lange termijn, in conditie blijven.

De Rijksdienst adviseert in een restauratieplan op te nemen:

- een uitvoerig tuinhistorisch onderzoek met fasekaarten en waardering (zie ook hoofdstuk 1 en de brochure *Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek*);
- een ingemeten tekening van de bestaande en nieuwe situatie, inclusief ingemeten bomen;
- een bestek en begroting (al dan niet in het beheerplan);
- een werkomschrijving en fasering van de werkzaamheden;
- de beheermaatregelen;
- plantlijsten en andere materialen.

Het is aan te bevelen ook de uitvoering van de restauratie goed te documenteren.

Het besluit om de zeventiende-eeuwse baroktuin achter paleis Het Loo te reconstrueren ten koste van het negentiende-eeuwse landschapspark leidde in 1977-1984 tot een felle polemiek in de vak- en dagbladen en zelfs tot Kamervragen. Een enkele oude boom verwijst nog naar de aanleg in landschapsstijl.

In de jaren negentig van de twintigste eeuw was het Vondelpark versleten door het intensieve gebruik. Het park onderging een opknappbeurt: een betere drainage, ophoging van wandelpaden en onderheien (funderen) van een aantal beeldbepalende bomen om wegzakken te voorkomen. In het beeld van de bezoekers is het park echter nauwelijks gewijzigd.

Reconstructie

Reconstructie is het opnieuw aanleggen van een oudere, verloren gegane situatie. Dat kan eigenlijk alleen als de precieze plek, de originele vorm, exacte uitvoering en context bekend zijn. Bovendien moeten de destijds gebruikte materialen nog beschikbaar zijn, en vaklui die de oude technieken beheersen.

Reconstructies zijn omstreven omdat ze zelden aan al deze vereisten voldoen. Bovendien wekken ze de indruk dat het mogelijk is het verleden te reproduceren, alsof er geen tijd is verstreken. Het betekent ook dat andere tijdlagen teniet worden gedaan.

Grootschalige reconstructies zijn in Nederland niet gebruikelijk. Vaker gaat het om reconstructies van een klein deel van de aanleg, zoals een parterre, border of het opnieuw plaatsen van een prieel. Deelreconstructies kunnen, mits zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd, bijdragen aan educatie of aan de beleving van het monument en deze versterken.

Ontwikkelingen

Als de aanleg niet meer voldoet voor het gewenste gebruik (door verval of nieuwe gebruikseisen) kunnen kleine en grote ingrepen nodig zijn: wat zijn mogelijkheden en waar liggen grenzen vanuit het oogpunt van monumentenzorg?

Intensivering van gebruik

Wanneer een park steeds intensiever gebruikt wordt door mensen die joggen, skaten, voetballen of picknicken, ontstaat behoefte aan extra voorzieningen. Bijvoorbeeld bewegwijzering, afvalbakken, sanitair en banken. Denk ook aan het verharderen of verleggen van paden en – vanwege de veiligheid – het verwijderen van onderbegroeiing en aanbrengen van verlichting.

Vaak gaat aanpassing gepaard met een renovatie van de groenaanleg. Het onderhoud gebeurt in de geest van het ontwerp, maar de ingrepen worden in hoofdzaak gestuurd door het veranderde gebruik. Dat kan betekenen dat bepaalde planten verdwijnen, dat er een afrastering komt of wandelroute wordt uitgezet om bepaalde stukken beschermd groen meer en andere juist minder in ‘de loop’ te brengen. In zo’n geval helpt kennis van het originele ontwerp en de cultuurhistorische waarde om de juiste keuzen te maken.

Nieuwe wensen

Nieuwe gebruikerswensen kunnen – in kleiner verband – bijvoorbeeld leiden tot de aanleg van een zwembad of tennisbaan in een particuliere tuin. Bij deze relatief kleine ingrepen gaat het er vaak om de meest geschikte locatie te vinden en materialen te gebruiken die bij de aanleg passen. Tuinhistorisch onderzoek kan dan een belangrijke bijdrage leveren.

Evenementen

Parken worden steeds vaker gebruikt als coulisse voor kleinschalige toneelvoorstellingen, concerten en *living history*. Soms trekken grote paardenraces, landgoedfairs en kunstexposities enorme bezoekersaantallen naar de beschermde groenaanleg en genereren zulke evenementen aanzienlijke inkomsten. Om de opbrengst niet te verspelen door schade aan beplanting en gazon is het verstandig alle risico's in kaart te brengen, te begroten en voorzorgsmaatregelen te treffen.

Als eigenaar/beheerder kunt u met de organisator van het evenement in een contract een lijst van kwetsbare elementen opnemen en wensen en eisen vastleggen, bijvoorbeeld wat betreft aanvoerroutes, parkeren buiten het park, en transformatoren en andere zware objecten op geschikte plekken. Tijdelijke kunstwerken kunnen zo neergezet worden dat de plaatsing, de verankering en het bekijken geen schade toebrengen. De overeenkomst kan ook een clausule bevatten over financiële vergoeding van eventuele herstelwerkzaamheden en over een bijdrage aan de reguliere beheerkosten.

Toezicht van de eigenaar/beheerder tijdens de opbouw en afbraak van de voorzieningen verkleint de kans op schade aanzienlijk.

In het park van kasteel Rosendaal is een speciaal natuur- en cultuurprogramma voor kinderen.

Borden met gedragsregels bij de ingangen scheppen duidelijkheid – ook als er geen speciale activiteiten plaatsvinden. Zet er óók op wat wel mag en wat zelfs welkom zou zijn: bezoekers vormen een enorm en veelal onbenut potentieel. Onderzoek in Berlijn toont aan dat gemiddeld 30 tot 50 procent van de omwonenden, gebruikers en niet-gebruikers, bereid is vrijwilligerswerk te verrichten in het nabije openbaar groen. Het is nog gezond ook. Schoffelen, harken, vegen en planten kunnen concurreren met een bezoek aan de sportschool. In Britse projecten faciliteert de gemeente deze Green Gym-trend door gereedschap beschikbaar te stellen. De British Trust for Conservation Volunteers treedt op als organisator. In andere steden worden met succes kinderen betrokken bij het onderhoud. De inrichting van een pluktuin is leerzaam en drempelverlagend en hoeft niet te conflicteren met de monumentale waarden. In Nederland kennen we ook zulke voorbeelden. Op Dekemastate in Jelsum werkt de tuinbaas samen met zo'n 75 vrijwilligers.

Om bezoekers te informeren en te betrekken zijn ook allerlei digitale technieken beschikbaar. Zo zijn er applicaties (apps) voor mobieltje en tablet waarmee je de geschiedenis van de plek kunt oproepen, bijvoorbeeld de app voor Utrechtse buitenplaatsen (ook in webversie beschikbaar).

Met de juiste voorzorgsmaatregelen hoeft het park niet te lijden onder voorstellingen van re-enactment groepen of theaterproducties. Kasteel Huis Bergh te 's-Heerenberg.

Oude foto's en filmpjes zijn gemonteerd in een actuele panoramafoto. Rondwandeland in het park van Huis Doorn is bijvoorbeeld te zien hoe keizer Wilhelm II met zijn tuinlieden aan het werk is bij de houthakkershut. Aanklikbaar zijn ook een aankondiging van de verdeling van gekapt hout aan arme Doornse gezinnen in 1933 en een fraaie achttiende-eeuwse kaart met de tuinaanleg. Zo ontstaat een levendig beeld van allerlei facetten van de buitenplaats. De ANWB heeft de app 'In het Park' ontwikkeld. Deze bevat circa 100 wandelroutes en speurtochten door 50 parken in Nederland. De app geeft de gebruiker tijdens de wandeling informatie over de historie van het park, de bijzondere flora en fauna, kunstwerken, faciliteiten en activiteiten. De bezoeker kan ook een virtuele speurtocht door het park maken.

Parkeren in het groen

Meer mensen in het park betekent meer auto's, of dat nu komt door recreatief gebruik of doordat de gebouwen in het park een nieuwe bestemming krijgen.

Willekeurig geparkeerde auto's doen afbreuk aan de belevingswaarde en de beplanting lijdt eronder. De vraag is dus: kan parkeren binnen de aanleg zonder schade of is een korte wandeling acceptabel? Hoe moet de parkeerplaats eruit zien? Bij plaveisel is het uitgangspunt: geen boomwortels wegfrezet en ze niet verstikken door totale verharding. In ruil daarvoor zorgen de bomen in de zomer voor een koele auto.

Leg parkeerplaatsen reversibel aan: een park heeft een langere levensduur dan menig bedrijf dat parkeerplaatsen nodig heeft. Voor evenementen worden meestal tijdelijk weilanden buiten de aanleg als parkeerplaats gebruikt.

Ontwikkeling boerenbedrijf

Uitbreidingen van boerenbedrijven leggen vaak een claim op de directe omgeving. Maakt een boerderij deel uit van een buitenplaats, dan kan de ruimtelijk-historische relatie daartussen, vaak in de vorm van een zichtrelatie tussen hoofdhuis en boerderij, onder druk komen te staan.

Om het landschapspark in Soestdijk te beschermen voor de vele bezoekers van de openluchtopera, is een 'afzetting' gecreëerd met zitbanken, die ook dienen als doorvoer voor bekabeling.

De wederopbouwwijk De Heuvel in Leidschendam is ontworpen door stedenbouwkundige ir. W. de Bruin op basis van sociologische uitgangspunten. Dit uit zich ondermeer in de aanleg van grote binnenhoven, bedoeld als een nieuwe vorm van collectiviteit. Voor deze wijk wordt door de gemeente in samenspraak met de bewoners een gebiedsvisie opgesteld, waarin de groenvoorzieningen uitdrukkelijk een plaats hebben.

Uitbreidingen van het boerenbedrijf kunnen landschappelijk ingepast worden, met oog voor de grootte en de sfeer van de buitenplaats: denk aan de verhoudingen, positionering, materiaal en kleur.

Het historische gebruik van beplanting, zoals boomsingels voor windbreking en ventilatie, leibomen voor schaduw, kan een nieuwe betekenis krijgen. Van nieuwe stallen kunnen landschappelijke ensembles gemaakt worden, geriefhout zorgt voor de eigen productie van biomassa, singels bieden schaduw zodat de temperatuur in de stallen minder snel oploopt. De nieuwe erfbeplanting kan aansluiten bij de aanwezige, streekeigen beplanting, de bodemgesteldheid en het klimaat.

Groene opgave in de wederopbouwwijken

Na de Tweede Wereldoorlog, in de periode van de wederopbouw, werden veel recreatiegebieden aangelegd. Ook in de talloze wederopbouwwijken vormde het groen een vast onderdeel, bedoeld als gezamenlijke voorziening. Nieuw waren de gemeenschappelijke tuinen die ruimte boden voor activiteiten voor alle leeftijden, en groenstroken die de verbinding legden tussen de particuliere ruimte (de tuin) en de openbare ruimte (het park en buitengebied). Bij herontwikkeling komen deze groenvoorzieningen sterk onder druk te staan doordat het onderhoud en herstel grote investeringen vergen. De waardering voor het groen onder de bewoners is veelal groot. Dit maakt dat het groen steeds meer als een volwaardig onderdeel in de onderzoeks- en planvorming wordt betrokken. De gebiedsvisie voor de wijk De Heuvel in Leidschendam, die in samenspraak met de bewoners wordt opgesteld, is hiervan een goed voorbeeld.

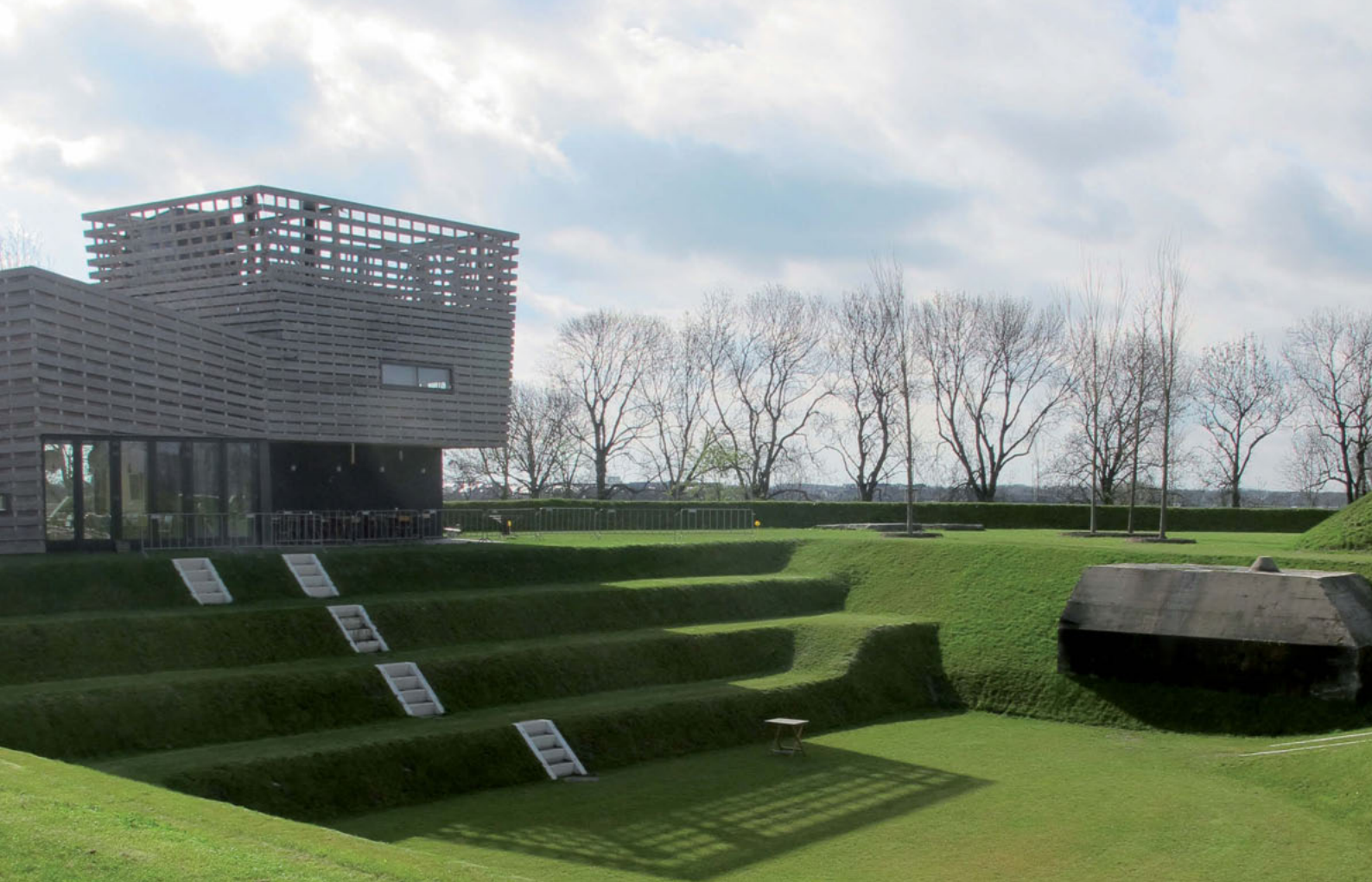

Villa Maarheeze in Wassenaar heeft geen woonfunctie meer, maar is in gebruik als kantoor. De eigenaar koos in 2006 voor een zorgvuldig herstel van de tuin in architectonische tuinstijl en bracht daarmee de eenheid en allure van een villa met tuinaanleg weer terug.

Herbestemming gebouwen

Dagelijks staken boeren hun bedrijf. Vaak krijgen boerenwoning en stal een niet-agrarische bestemming, bijvoorbeeld als woonhuis en kantoor. Het erf wordt dan ingericht als tuin of parkeerplaats. In een goed ontwerp blijven de karakteristieken van het boeren erf behouden. Zo leeft de logische samenhang tussen boerderij en erf voort (zie de brochure *Een toekomst voor boerderijen*). In Oost-Nederland wordt geëxperimenteerd met nieuwe woon- en werkvormen, knoopen genoemd. Hierbij trekken het Rijk, de provincie en gemeente samen op om een agrarisch boeren erf tot een sociaal boerenwoonerf (woonwijkje) om te vormen. Nieuwe bewoners, veelal starters op de woningmarkt, zorgen samen voor het erf en omliggende boerenlandschap.

Ook veel hoofd- en bijgebouwen van buitenplaatsen hebben de laatste decennia een andere bestemming gekregen. Om ze voor verval te behoeden kwamen veel buitenplaatsen de afgelopen eeuw in bezit van gemeenten en grote terreinbeheerders als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de provinciale landschapsstichtingen. Het hoofdhuys kreeg een functie als burgemeestershuis, gemeentehuis, zorginstelling of bedrijfskantoor. De buitenplaats bleef behouden, maar een zichtbare binding tussen huis en tuin is er vaak niet meer. De moestuin ligt er ongebruikt bij. Klimplanten en bloemperken met eenjarige verdwijnen. De tuin heeft zijn sierwaarde verloren; alleen de hoofdstructuur is overeind gebleven. Wanneer de gebruikers van het huis en de beheerders van het park elkaar opzoeken en een gezamenlijke visie ont-

In 2010-2011 is het fort Werk aan 't Spoel bij Culemborg gerestaureerd, deels gereconstrueerd en geschikt gemaakt voor culturele evenementen. De oorspronkelijke vorm van het fortterrein is weer goed herkenbaar door een reconstructie van de omwalling en verwijdering van de niet-oorspronkelijke begroeiing. De beplanting heeft zijn oorspronkelijke aanzien weer gekregen met enkele solitaire bomen, essen en meidoornhagen. In de omwalling zijn op de plek van de oude schietgaten coupures aangebracht, zodat er weer zichtlijnen zijn naar strategische plekken in de omgeving. Op het fortterrein kunnen openluchtvoorstellingen plaatsvinden. Met gebruikmaking van de bestaande hoogteverschillen is een amfiteater gecreëerd. De nieuwe functie is als een extra laag over het fortterrein heengelegd.

wikkelen, kunnen ze de eenheid en cultuurhistorische waarde van de buitenplaats herstellen. Het hele complex wordt dan een inspirerende plek om te wonen, werken of recreëren. Op de buitenplaats Dordwijk op het eiland van Dordrecht wonen bijvoorbeeld twaalf gezinnen in de villa, het koetshuis, de tuinmanswoning, wagenshuur en boerderij. De huizen zijn verkocht met recht van opstal en de grond is in erfpacht uitgegeven. De Landgoed bv hanteert strenge maar duidelijk regels voor behoud van de gerestaureerde aanleg. Per gezin is er bijvoorbeeld niet meer dan één parkeerplaats bij elke woning. Voor extra auto's is een terreintje buiten het toegangshek aangelegd. Vrijwel alle bewoners werken mee en genieten van de producten uit de moestuin. Zodoende konden ook de kassen, oranjerie en broeibakken hersteld worden en groeien tegen de tuinmuur weer leibomen.

Ook veel villa's zijn nu in gebruik als kantoor. Voor het intensieve onderhoud dat de oorspronkelijke villatuin nodig heeft, ontbreekt meestal tijd, aandacht en geld. De tuin wordt parkeerterrein of benut voor nieuwe bijgebouwen en

aanbouwen. Door de buitenruimte van de villa opnieuw te benaderen als tuin, gewenste functies in kaart te brengen en het maximaal haalbare/gewenste beheer (van intensief naar extensief) zijn wellicht creatieve oplossingen te vinden voor herstel van cultuurhistorische waarden.

Herbestemming militair erfgoed

Ook voor historische verdedigingswerken wordt gezocht naar nieuwe bestemmingen in de sfeer van recreatie en educatie, natuur, maar ook wonen, kleinschalige bedrijvigheid en culturele of museale doelen.

Een nieuwe functie heeft vrijwel altijd gevolgen voor de groenaanleg en omgeving van een fort of linie. Door integrale inrichtingsplannen te maken, kunnen functiecombinaties gerealiseerd worden en is herstel van de ruimtelijke samenhang mogelijk. Ook het beheer kan gezamenlijk worden opgepakt. Een punt van aandacht is de specifieke beplanting die bij een fort hoorde ten behoeve van de verdedigings- en gebruiksfunctie.

Linksboven: De parkeerplaats van buitenplaats Twickel ligt direct aan de Twickelerlaan, maar is zo gedraaid dat de auto's vanaf de laan nauwelijks zichtbaar zijn.

Linksmidden: In 2009 is het Lange Voorhout in Den Haag gerestaureerd en gerenoveerd. Hier is het besluit genomen om de parkeerstroken langs het middeldeel op te heffen, waardoor de oorspronkelijke allure is teruggebracht. Er kan weer volop in stijl geflaneerd worden.

Linksonder: Bij de Burcht te Wedde is een kleine parkeerplaats iets verdiept aangelegd, zodat auto's zo veel mogelijk uit het zicht staan.

Rechtsboven: Door hagen omzoomde parkeerplaats van Dekema State in Jelsum.

Rechtsonder: Ongebruikte, ommuurde moestuinen worden vaak voor auto's ingericht, zoo ok bij Huis Sparrendaal in Driebergen. Door grasstroken en hagen blijft de auto nog enigszins op afstand van de muur en uit het zicht.

Rechterpagina: Naar de begraafplaats De Nieuwe Ooster (Oosterbegraafplaats) is uitgebreid tuinhistorisch onderzoek gedaan. In 2006 werd een nieuwe urnentuin van Karres en Brands landschapsarchitecten geopend. De tuin is niet aangepast aan de landschapsstijl maar heeft een eigen identiteit gekregen om het contrast te vergroten.

Door vaak jarenlange leegstand zijn bijzondere ecologische structuren ontstaan waardoor allerlei flora en fauna zich zorgeloos hebben kunnen ontwikkelen. De Nieuwe Hollandse Waterlinie vormt een ecologische verbinding, waarbij de oude inundatiegebieden gebruikt worden voor natte natuurontwikkeling en waterberging. Natuur en cultuur gaan hier hand in hand.

Ook de aanleg rondom kastelen en ruïnes verdient aandacht. Kastelen hadden per definitie een strategische ligging en het is belangrijk de beleving daarvan te behouden of te versterken. De beplanting was veelal functioneel (ter verdediging of voor de voedselvoorziening). In latere fasen werd de beplanting rondom een kasteel vaak geromantiseerd met sierbeplanting. Vaak worden kasteelterreinen opnieuw ingericht om de roemruchte geschiedenis tastbaar te maken en de gebruiks-

waarde te verhogen, zoals in Culemborg (heringericht in 2004). De betekenis van het historische terreinprofiel kan ook versterkt worden met nieuwe materialen zoals bij de Uniastate in Friesland. Meer informatie is te vinden in *Een toekomst voor kasteelruïnes*.

Herbestemming kerken en kloosters

Een grote opgave die vooral in het zuiden van Nederland speelt, is de herbestemming van vrijkomende kerken en kloosters, vaak met uitgebreide landerijen en nutstuinen. Zo is voor het Limburgse kloosterdorp Steyl een integrale ontwikkelingsvisie gemaakt om de spirituele, cultuurhistorische en landschappelijke waarden te behouden en te versterken. Een aantal gebouwen en terreinen krijgt een nieuwe bestemming. Hiervoor zijn randvoorwaarden opgesteld, zoals beheer van de openbare ruimte en autoluwe verblijfsgebieden. Een dynamische visie en betrokkenheid

Een tentoonstellingspaviljoen in het kruiswegpark Peerke Donders in Tilburg vervangt een openluchtkapel. Het paviljoen is gedeeltelijk verdiept gebouwd en legt een relatie met zijn omgeving door zijn transparantie vormgeving (architect: M-30 Architecten).

van bewoners en omwonenden blijken van grote waarde in het herontwikkelingsproces. Hergebruik van de gebouwen betekent in dit geval ook behoud van het bijzondere park.

Nieuwe elementen op begraafplaatsen

Relatief nieuw op begraafplaatsen zijn urnenmuren, keldergraven, urnen- en gedenktuinen en strooivelden; een logische uitbreiding van de functionele eisen. Inpassing daarvan of uitbreiding van de begraafplaats heeft wel gevolgen voor de indeling, paden en beplanting. Dit vraagt om een nieuw ontwerp.

Daarnaast hebben begraafplaatsen en kerkterreinen vanouds een functie als park of rustpunt, ook in fiets- en wandelroutes. De bezoekersaantallen zijn echter flink toegenomen en dat kan op gespannen voet staan met de funeraire functie en de cultuurhistorische waarden. Denk aan vandalisme en slijtage aan gebouwtjes en meubilair. Zulke ontwikkelingen vragen om onderzoek naar de cultuurhistorische elementen, een toekomstvisie en een plan van aanpak. De visie kan bijvoorbeeld ingaan op mogelijkheden voor uitbreiding van de graven- en de urnencapaciteit, (structureel) wegwerken van achterstallig onderhoud aan groen en monumenten, en beheer en toezicht.

Nieuw 'rood'

Binnen een aanleg kan kleinschalige nieuwbouw aan de orde zijn. Denk aan een landgoedwinkel of een theehuisje in een stadspark. Bij particuliere grondeigenaren leeft nogal eens de wens om binnen de aanleg een tweede of derde

woning te bouwen voor de kinderen: zo blijft het landgoed in de familie en wordt de financiële draagkracht van het bezit versterkt. Altijd moet zorgvuldig worden onderzocht of en waar nieuwbouw mogelijk is. Misschien zijn oudere opstallen geschikt voor herbestemming. Let op voor visuele concurrentie met het oude hoofdhuus: het park verliest daardoor zijn heldere structuur en hiërarchische opbouw. Hetzelfde geldt voor nieuw aangelegde tuinen, schuren en hekwerken bij de nieuwbouw.

Soms mogen beeldverstorende opstallen worden gesloopt om er een nieuw gebouw voor in de plaats te zetten (de 'rood-voor-rood' aanpak) dat beter past in de aanleg en de monumentale waarden versterkt. Een analyse van het bestaande en een tuinhistorisch onderzoek leveren niet alleen een zorgvuldige onderbouwing, maar kunnen ook richting geven aan de planvorming.

In sommige landschappelijke parken staan markante gebouwen, zoals boerderijen en rentmeesterswoningen, op de as van een zichtlijn. Die gedachte kan bij nieuwbouw op het terrein worden voortgezet. Ook hier gaat het om de juiste verhoudingen, positionering, materiaalgebruik en een zorgvuldige afweging van belangen.

Meer grootschalige nieuwbouw is in het recente verleden vaak zo dicht bij het oude hoofdgebouw geplaatst dat de visuele wisselwerking tussen huis en park is aangetast. Inmiddels worden de cultuurhistorische waarden van een aanleg vaker meegewogen, wat ook blijkt uit de verankering in het bestemmingsplan. Voor veel waardevol groen

Het nieuwe entreegebouw voor paleis Het Loo kent een logische situering naast het parkeerterrein en op de kop van een van de hoofdlanen naar het paleis. Doorzichten verbinden de binnenruimte met het omringende park (architect: Koen van Velsen).

De enorme ommuurde moestuin van Hof te Dieren is tegenwoordig ingericht als wijngaard en kwekerij. Voor het nieuwe gebruik als wijngaard is een gepotdekselde schuur toegevoegd, die zich ondanks zijn forse omvang, goed schikt in maten van de oude moestuin.

erfgoed blijft echter een beschermde status het meest doeltreffende instrument voor behoud.

Een fraai uitzicht op een park vanuit nieuwbouw verkoopt goed. Maar als de nieuwbouw op een mooie plek middenin het park komt, verstoort dat de opzet en de beleving van het park. Het streven is om vanuit cultuurhistorisch, architectonisch en landschapsarchitectonisch oogpunt een hoogwaardig plan tot stand te brengen, waarin het (toekomstige) gebruik en daarmee samenhangende ontwikkelingen een plek krijgen.

Bij grote plannen geeft een stapsgewijze aanpak vaak het beste resultaat. Zo kunnen op verschillende momenten in het proces verschillende disciplines ingezet worden. Bij de start kan een ruimtelijke cultuurhistorische analyse of een cultuurhistorische *quick scan* een eerste inzicht geven in ontwikkelmogelijkheden.

Neem daarbij het hele terrein in ogenschouw. De cultuurhistorische waardering maakt duidelijk wat de historisch-ruimtelijke betekenis is van de huidige aanleg, waar deze versterkt kan worden en waar ruimte is voor interventies.

Op basis van een eerste verkenning kan bijvoorbeeld besloten worden nader tuinhistorisch onderzoek uit te voeren en een landschapsarchitect te betrekken.

Het gaat erom elke ingreep en nieuwe functie in samenhang met de bestaande functie van de buitenplaats te formuleren. Tuinhistorisch onderzoek met een waardering en een analyse van de bestaande situatie definiëren daarbij de speelruimte voor nieuwe ontwikkelingen.

Zo worden op het landgoed Singraven in Denekamp de behoefte aan nieuwe functies en de wens om waardevolle opstallen te herbestemmen in kaart gebracht. De eigenaar trekt hierin samen op met overheden en belanghebbenden. De nieuwe bestemmingen worden in bestemmingsplannen opgenomen, net als voorschriften voor de omvang en kwaliteit in relatie tot de bestaande groenaanleg en bebouwing. Op deze manier wordt een mogelijkheid geschapen om de financiële draagkracht van de buitenplaats te versterken en in het onderhoud van het landschapspark te investeren.

Een kleine schuur bij de entree op de buitenplaats Twickel is vervangen door een groter entreegebouw met landgoedwinkel en toiletten. Voor de bouw is gebruik gemaakt van hout uit eigen bossen (architect: Harmonische Architectuur bv).

BIJLAGE 1: WAARDERINGSKRITERIA

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft een standaard ontwikkeld voor de waardering van bouw- en tuinkunst. Daarmee kunnen de monumentale waarden van een historische aanleg helder en eenduidig vastgesteld worden. De waardering speelt een leidende rol bij de aanwijzing als monument én bij het wijzigen van de beschermde historische aanleg.

De waardering is gebaseerd op vijf hoofdcriteria die zijn onderverdeeld in subcriteria. De grondslagen van de waardering van het erfgoed liggen in de domeinen van kunst en geschiedenis. Daarnaast spelen geestelijke, geografische, sociaal-economische, bestuurlijke en technische ontwikkelingen een rol in de waardering. Ook gaafheid en zeldzaamheid zijn van invloed. Ieder monument heeft een eigen palet van waarden.

I Cultuurhistorische waarden

Belang van het object/complex/aanleg

1. als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);
2. als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling(en);
3. als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);
4. wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;
5. wegens bijzondere herinneringswaarde.

II Architectuur-, kunst- en tuinhistorische waarde

Belang van het object/complex/aanleg

1. voor de geschiedenis van de (tuin- en landschaps)architectuur en/of techniek;
2. voor het oeuvre van een bouwmeester, (tuin- en landschaps)architect, ingenieur of kunstenaar;
3. wegens hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
4. wegens bijzonder materiaalgebruik, bijzondere ornamentiek en/of monumentale kunst;
5. wegens bijzondere samenhang tussen exterieur, interieur(onderdelen) en omgeving.

III Situationele en ensemblewaarden

Belang van het object/complex/aanleg

1. als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;
2. a. wegens bijzondere, beeldbepalende betekenis voor het aanzien van zijn omgeving;
b. wegens bijzondere betekenis voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;
3. a. wegens hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;
b. wegens wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid

Belang van het object/complex/aanleg

1. wegens architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid;
2. wegens materiële, technische en/of ambachtelijke gaafheid;
3. als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;
4. wegens waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw-, aanleg- en/of gebruiksfasen;
5. wegens gaafheid en herkenbaarheid van het hele ensemble van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg en dergelijke);
6. in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.

V Zeldzaamheid

Belang van het object/complex/aanleg

1. wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;
2. wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot een of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.

BIJLAGE 2: OMGEVINGSVERGUNNING

Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo)

Bij het wijzigen van een van beschermde groenaanleg dient de eigenaar of gebruiker rekening te houden met de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo)*. Voor het slopen, verstoren, verplaatsen of in enig opzicht wijzigen van een beschermd monument, of voor het zodanig herstellen of (laten) gebruiken van het monument waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht, is een omgevingsvergunning vereist (art. 2.1 lid 1 onder f Wabo).

Voor sommige werkzaamheden is geen omgevingsvergunning nodig. Bij een groen monument gaat het om regulier onderhoud, zoals

- snoeien, maaien, bemesten enzovoorts;
- dunnen van bomen en heesters;
- inboeten van bomen en heesters volgens het historische ontwerp (dezelfde soort en plek);
- herstel van verharde paden met hetzelfde materiaal;
- plaatselijk vervanging van de beschoeiing van een waterpartij conform bestaand materiaal en uitvoering.

Een omgevingsvergunning kan wel nodig zijn voor andere Wabo-activiteiten, bijvoorbeeld het aanplanten of kappen van bomen (zie ook bijlage 3). De aanvrager kan deze vergunning online aanvragen via één loket, het Omgevingsloket Online (OLO) en krijgt in één keer bericht over alle aspecten binnen zijn omgevingsvergunning.

Wat zijn de criteria voor verlening of weigering?

Bij een beschermd monument wordt de omgevingsvergunning alleen verleend 'als het belang van de monumentenzorg zich daartegen niet verzet' (art. 2.15 Wabo). In de praktijk wordt hierbij primair gekeken naar de gevolgen voor de monumentale waarden van het monument, in redelijkheid afgezet tegen de belangen van de eigenaar en die van derden. Dit kunnen omwonenden zijn, particuliere monumentenorganisaties en historische verenigingen en ook de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Bij de beslissing wordt uitdrukkelijk ook rekening gehouden met het gebruik van het monument (art. 2.15 Wabo). Hierbij gaat het niet om de publiekrechtelijke, planologische bestemming, maar om de gebruiksmogelijkheid die de eigenaar/gebruiker daaraan toekent.

Niet elke aantasting van de monumentale waarden betekent dat de omgevingsvergunning zonder meer wordt geweigerd. Maar als de uitkomst van de belangenafweging is dat de omgevingsvergunning voor de monumentenactiviteit niet kan worden verleend, geldt dat ook voor eventuele andere Wabo-activiteiten die er onlosmakelijk mee samenhangen, in veel gevallen de bouwactiviteit of het aanleggen van een structuur in het groene monument.

Welke gegevens en bijlagen zijn nodig bij de aanvraag?

Bij de aanvraag stuurt de eigenaar/beheerder van het beschermde monument alle documenten mee die noodzakelijk zijn voor een correcte beoordeling van de voorgenomen werkzaamheden. Welke documenten dat zijn, hangt af van de aard en omvang van de werkzaamheden en van het soort monument.

Er zijn algemene indieningsvereisten die betrekking hebben op alle bouw- of aanlegactiviteiten, ongeacht of het een monument betreft. Denk aan de indieningsvereisten uit hoofdstuk 2 (bouwen) en 3 (onder meer

aanleg) van de Regeling omgevingsrecht, die wat betreft het bouwen samenhangen met de toetsing aan het *Bouwbesluit*, de *Bouwverordening* en de *Welstandsnota*.

Daarnaast zijn er vereisten die specifiek te maken hebben met de monumentale waarden van een rijksmonument. Het kan hier onder meer gaan om tekeningen, bouwhistorische, bouwkundige, tuinhistorische en archeologische rapporten.

Het Omgevingsloket Online voert de aanvrager van een vergunning automatisch langs de relevante vragen. De indieningsvereisten zijn te vinden in de *Regeling omgevingsrecht*. Voor beschermde monumenten is hoofdstuk 5 relevant. Bij onvolledige vergunningaanvragen vraagt het bevoegd gezag, meestal de gemeente, de aanvrager met een beroep op artikel 4:5 van de *Algemene wet bestuursrecht (Awb)* om aanvulling van zijn aanvraag (hierna wordt, waar dat voor de leesbaarheid en het begrip gewenst is, het bevoegd gezag als gemeente aangeduid). De procedure wordt dan tijdelijk opgeschort.

Een complete aanvraag moet een duidelijk beeld geven van de huidige en toekomstige situatie én van de gevolgen voor de monumentale waarden. Als de monumentale waarden van een beschermd monument niet duidelijk omschreven zijn, adviseert de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om bouw- of tuinhistorisch onderzoek te laten uitvoeren. Op basis van dergelijk onderzoek kunnen de gevolgen van de voorgenoemen werkzaamheden voor de monumentale waarden eenduidig worden benoemd. Denk aan:

- verlies van authentiek materiaal;
- wijziging van een beschermd (tuin)aanleg (bijvoorbeeld kap van monumentale bomen of het verleggen van een historische padenstructuur, of het dichtzetten van een zichtas).

Belangrijk: vooroverleg

Bij werkzaamheden aan beschermde monumenten adviseert de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om een vooroverleg te laten plaatsvinden tussen aanvrager en de gemeente. De meeste gemeenten vermelden op hun website de mogelijkheid van vooroverleg en de (eventueel) daaraan verbonden kosten. Tijdens dit overleg kan de aanvrager zijn plan voorleggen en bespreken. De gemeente kan aangeven met welke voorschriften rekening gehouden moet worden, welke stukken nodig zijn en of de aanvraag kans van slagen heeft. Zo'n vooroverleg kan vertraging in de procedure en teleurstellingen voorkomen. De gemeente kan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed uitnodigen aan dit overleg deel te nemen. Bij specialistisch advies kan de gemeente ook eerder met de Rijksdienst contact opnemen.

Wie adviseert de gemeente bij de aanvraag?

De gemeente is verplicht advies te vragen over een aantal ingrepen aan een beschermd monument. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed adviseert namens de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap bij activiteiten die ingrijpende gevolgen (kunnen) hebben voor de monumentale waarden (art. 6.4 Besluit omgevingsrecht).

Het gaat dan om (gedeeltelijke) sloop, ingrijpende wijziging (qua impact vergelijkbaar met (gedeeltelijke) sloop), reconstructie of herbestemming.

Toegespitst op een groen monument bijvoorbeeld:

- wijziging van de hoofdstructuur (padenstructuur, vijvers, waterlopen, nieuwbouw, enzovoorts);
- vervanging van solitaire bomen of laanbomen door bomen van een andere soort;
- open maken van een dichte structuur door de beplanting te verwijderen;
- reconstructie van delen van het park;
- beplanting van een open ruimte met bijvoorbeeld heesters of bomen;
- uitvoering van een nieuw beplantingsplan en verwijdering van de aanwezige beplanting.

Bij deze ingrepen geldt de uitgebreide voorbereidingsprocedure van 26 weken (formeel 6 maanden, zie art. 3:10 lid 1 onder d Wabo en art. 3:18 lid 1 Awb).

Verder adviseert/adviseren

- de gemeentelijke monumentencommissie bij alle vergunningplichtige ingrepen (art. 15 Monumentenwet 1988);
- Gedeputeerde Staten bij vergunningplichtige ingrepen als het monument buiten de bebouwde kom ligt en ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om advies moet worden gevraagd.

Bij minder grote, maar wel vergunningplichtige ingrepen in groene monumenten is geen advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verplicht. Bijvoorbeeld:

- vervanging van de bomen van een laan (of eendeel daarvan);
- kandelaberen;
- vervanging van de bestaande verharding door een andere soort verharding;
- verbreding of versmalling van paden en wegen;
- wijziging van de beschoeiing (materiaal, hoogte).

Hoeft alleen de gemeentelijke monumentencommissie te adviseren, dan geldt de reguliere voorbereidingsprocedure van acht weken.

Op welk moment wint de gemeente advies in?

Is de reguliere voorbereidingsprocedure van toepassing, dan vraagt de gemeente de gemeentelijke monumentencommissie om advies over de aanvraag. Eventuele belanghebbenden zullen meestal pas door het maken van bezwaar tegen het besluit hun zienswijze naar voren kunnen brengen.

Indien de uitgebreide voorbereidingsprocedure moet worden gevolgd, vraagt de gemeente ook de Rijksdienst om advies over de aanvraag van een omgevingsvergunning, of over het ontwerpbesluit op die aanvraag. Het is verstandig de adviseurs al in te schakelen direct na ontvangst van een volledige aanvraag. De gemeente kan dan alle adviezen meenemen in het ontwerpbesluit. Dit verkleint het risico dat het ontwerpbesluit sterk moet worden aangepast naar aanleiding van een advies dat pas op het ontwerpbesluit kan worden uitgebracht. Ook bevordert dit de snelheid van de procedure, doordat de adviseurs tegelijkertijd adviseren en niet na elkaar in het proces.

De adviestermijn gaat in op de datum van het adviesverzoek via het OLO, mits alle relevante stukken zijn bijgevoegd. Dit zijn alle stukken die noodzakelijk zijn voor de beoordeling van de aanvraag dan wel het ontwerpbesluit.

Als het ontwerpbesluit ter inzage ligt, kan iedereen – burens, belangengroepen en de aanvrager zelf als hij het niet eens is met het voorgenomen besluit – binnen zes weken reageren in een ‘zienswijze’. Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed kan een zienswijze indienen namens de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

De gemeente neemt de adviezen en de zienswijzen in de belangenafweging mee en stelt een definitief besluit op.

Besluit op de aanvraag

Bij de reguliere voorbereidingsprocedure geldt:

- de gemeente beslist binnen acht weken op de aanvraag;
- de procedure kan maximaal met zes weken verlengd worden;
- bij termijnoverschrijding wordt de vergunning automatisch van rechtswege verleend;
- de vergunning treedt in werking een dag na afloop van de bezwaartermijn (zes weken na bekendmaking van het besluit aan de aanvrager);

- een eventueel bezwaar schort de werking van de vergunning niet op; dat kan alleen als bij de rechtbank een voorlopige voorziening wordt aangevraagd; zo niet, dan kan de aanvrager beginnen met de werkzaamheden terwijl het bezwaar nog loopt.

Bij de uitgebreide voorbereidingsprocedure geldt:

- de gemeente beslist binnen 26 weken op de aanvraag;
- de procedure kan maximaal met zes weken worden verlengd bij ingewikkelde en omstreden onderwerpen;
- bij termijnoverschrijding wordt de vergunning niet automatisch van rechtswege verleend; wel kan de aanvrager de rechter inschakelen bij het uitblijven van een beslissing; de gemeente riskeert een dwangsom bij te laat beslissen;
- de vergunning treedt in werking een dag na afloop van de bezwaartermijn (zes weken na bekendmaking van het besluit aan de aanvrager);
- een eventueel beroep schort de werking van de vergunning niet op; dat kan alleen als bij de rechtbank een voorlopige voorziening wordt aangevraagd; zo niet, dan kan de aanvrager beginnen met de werkzaamheden terwijl het beroep nog loopt.

Rechtsbescherming

Bij de reguliere procedure kunnen de aanvrager en andere belanghebbenden een bezwaarschrift indienen tegen een beslissing op de aanvraag waarmee zij het oneens zijn. Indien zij het evenmin eens zijn met de beslissing van het bevoegd gezag op bezwaar, staat er beroep open bij de rechtbank en daarna hoger beroep bij de Raad van State.

Bij de uitgebreide procedure kan een ieder zijn zienswijze geven op het ontwerpbesluit. Dit wordt door het bevoegd gezag zes weken ter inzage gelegd voordat het een definitief besluit neemt. Nadat het bevoegd gezag een definitief besluit heeft genomen, is er beroep mogelijk bij de rechtbank en ten slotte hoger beroep bij de Raad van State.

Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed kan namens de minister van OCW bezwaar of beroep aantekenen of een zienswijze indienen. Dit staat los van de adviesbevoegdheid van de minister. De minister is immers ook steeds belanghebbende bij de vergunningverlening ingeval van een rijksmonument.

Voorschriften

Het bevoegd gezag, in de meeste gevallen de gemeente, kan in het belang van de monumentenzorg voorschriften verbinden aan een omgevingsvergunning. Zo kan de aanvrager worden verplicht tuinhistorische expertise in te schakelen vóór en tijdens de werkzaamheden.

Handhaving en toezicht

De gemeente is verantwoordelijk voor toezicht en handhaving van de omgevingsvergunning(splacht).

Wie werkzaamheden aan een monument verricht zonder de vereiste vergunning, pleegt een economisch delict en is strafbaar volgens de *Wet op de economische delicten* (art. 1a onder 2). Uiteraard is ook het beschadigen of vernielen van een monument strafbaar.

Archeologische monumentenzorg

De Wabo regelt de bescherming van archeologische waarden, met uitzondering van archeologische rijksmonumenten. De laatste vallen vooralsnog onder het vergunningstelsel van de Monumentenwet 1988. Voor ingrepen aan archeologische rijksmonumenten moet daarom een archeologische monumentenvergunning worden aangevraagd (art. 11 *Monumentenwet 1988*). Voor deze monumentenvergunning is de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap het bevoegd gezag. De aanvraag moet worden ingediend bij de gemeente, die hem direct doorstuurt naar de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Deze beoordeelt de aanvraag namens de minister.

Het is belangrijk om voor een archeologische monumentenvergunning in een vroeg stadium vooroverleg te hebben met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de gemeente. Tijdens dit overleg hoort de aanvrager met welke bepalingen en extra voorschriften hij rekening moet houden, welke stukken hij moet overleggen en of de aanvraag kans van slagen heeft. Zo'n vooroverleg kan vertraging in de procedure, onnodige kosten en teleurstellingen voorkomen.

Meer informatie over de aanvraagprocedure voor een archeologische monumentenvergunning staat op de site van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, www.cultureelerfgoed.nl > Archeologie > Archeologie > Vergunningen > Monumentenvergunning.

Beschermd stads- en dorpsgezichten

Groenstructuren kunnen deel uitmaken van een beschermd stads- of dorpsgezicht. De *Monumentenwet 1988* omschrijft gezichten als 'groepen van onroerende zaken die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang dan wel hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich één of meer monumenten bevinden' (art. 1 onder f). Het gaat hierbij om gebieden met een bijzonder, historisch karakter. Dat karakter kan in de loop van eeuwen zijn gegroeid, zoals een historische binnenstad, maar het kan ook gaan om ontworpen gebieden, bijvoorbeeld een villapark. Beschermd stads- en dorpsgezichten worden aangewezen door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu gezamenlijk. De aanwijzing van een beschermd gezicht beoogt de historische structuren te beschermen en deze een plaats te geven in de toekomstige, ruimtelijke ontwikkelingen. Na de aanwijzing als dorps- of stadsgezicht stelt de gemeente voor dat gezicht een beschermend bestemmingsplan op. Dit regelt zaken als het toevoegen van nieuw- of aanbouw of het veranderen van het gebruik (bestemming) van een gebouw. Voor het slopen van een bouwwerk in een van rijkswege beschermd stads- of dorpsgezicht is een omgevingsvergunning verplicht (art. 2.1 lid 1 onder h Wabo).

Nadere informatie

Meer informatie over de Wabo is te vinden op de website van de Rijksoverheid (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/omgevingsvergunning). Voor gerichte vragen over rijksmonumenten in relatie tot de Wabo kunt u contact opnemen met de infodesk van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: info@cultureelerfgoed.nl.

Meer informatie over wet- en regelgeving voor rijksmonumenten is te vinden op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (www.cultureelerfgoed.nl).

BIJLAGE 3: ANDERE WETTEN EN REGELINGEN

Bij het beheren van een groen monument kan ook regelgeving ter bescherming van natuurwaarden van belang zijn. Deze regelgeving leidt soms tot een procedure voor vergunning of ontheffing, bijvoorbeeld wanneer bomen worden gekapt of planten en dieren worden verstoord. We gaan hier kort in op de meest relevante regelgeving voor groene monumenten.

Let op: de regelgeving is momenteel aan het veranderen, enerzijds door de invloed van 'Europa', anderzijds door de voorgenomen samenvoeging van bestaande wetten in een nieuwe *Wet natuur*. Deze laatste zal de *Boswet*, de *Natuurbeschermingswet 1998* en de *Flora- en faunawet* opvolgen. De actuele wetteksten en onderliggende landelijke regelgeving zijn te vinden op www.overheid.nl, overige informatie is verkrijgbaar via gemeente of provincie.

Van Boswet naar Wet natuur

Los van de vraag of bij ingrepen aan bomen monumentale waarden in het spel zijn, kan de *Boswet* gelden. Deze wet gaat over boombeplantingen groter dan 1000 m² of bomen in lanen buiten de 'bebouwde kom Boswet'. De exacte begrenzing daarvan stelt de gemeente na goedkeuring door de provincie vast. De *Boswet* is bedoeld om bestaande houtopstanden en de hoeveelheid bos in Nederland in stand te houden. De eigenaar moet het kappen van bomen dan melden en meestal binnen drie jaar nieuwe bomen planten. De herplant moet voldoen aan bepaalde eisen, onder andere wat betreft de leeftijd van de nieuwe bomen. Het Rijk is bevoegd gezag en de eigenaar meldt de voorgenomen bomenkap bij de Dienst Regelingen van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. Kijk voor meer informatie op www.hetnlvloket.nl, dat is het loket van de Dienst Regelingen (ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie), zoekterm 'Boswet', en op www.natuurbeheer.nu

De *Boswet* zal grotendeels opgaan in de nieuwe *Wet natuur*. De meldplicht wordt dan uitgebreid en geldt ook voor de Italiaanse populier, linde, paardenkastanje en treurwilg. Wat vervalt, is de meld- en herplantplicht wanneer de kap in het kader van natuurontwikkeling gebeurt. Het bevoegd gezag gaat over op de provincie.

Bomenverordening

Gemeenten hebben vaak een *Bomenverordening*. Deze geeft aan wanneer voor het vellen van een houtopstand een omgevingsvergunning nodig is of een meldingsplicht bestaat. De *Bomenverordening* geldt in ieder geval binnen de 'bebouwde kom Boswet'. In sommige gemeenten geldt zij echter ook buiten deze bebouwde kom in het gebied waar tevens de *Boswet* van toepassing is. Vanwege cultuurhistorische afwegingen kan de gemeentelijke *Bomenverordening* van groot belang zijn naast de bepalingen in de *Boswet*, die immers is gericht op bosbehoud en niet op cultuurhistorie.

Sommige gemeenten beperken de *Bomenverordening* tot vooraf geselecteerde waardevolle bomen, andere hebben bepaalde straten aangemerkt als hoofdgroenstructuren, of verbieden het kappen of kandelabereren van cultuurhistorisch waardevolle bomen. Een van de weigeringsgronden voor een vergunning kan de cultuurhistorische of beeldbepalende waarde van een solitaire boom of bomenrij of -partij zijn. Diverse gemeenten beschermen bomen op grond van leeftijd, soort en conditie, ook in particuliere tuinen. Steeds vaker krijgen eigenaren voor deze bomen kosteloos onderhoudsadvies. In een bestemmingsplan kan de gemeente rekening houden met bomen op de gemeentelijke lijst of in het landelijke register van monumentale bomen.

Van Natuurbeschermingswet 1998 naar Wet natuur

Op dit moment zijn er drie soorten beschermde natuurgebieden in Nederland: de *Natura 2000*-gebieden, beschermde natuurmonumenten en Wetlands. Heel wat beschermde groenaanleg ligt in een van de eerste twee.

De *Natura 2000*-gebieden zijn aangewezen op grond van de *Europese Habitatrichtlijn* (art. 6 lid 2 tot en met 4) of de *Vogelrichtlijn*, en kennen een omvangrijk beschermingsregime. De natuurlijke kenmerken van het gebied mogen niet lijden onder ingrepen, ook in de nabijheid van deze gebieden. Vergunningverlening gebeurt op grond van de *Natuurbeschermingswet 1998* (art. 19d). De wet maakt verschil tussen bestaand en nieuw gebruik.

Groene rijksmonumenten kunnen ook in beschermde natuurmonumenten liggen, zoals het park van Huis Ten Donck. Vaak wordt een beheerplan gemaakt waarin cultuurhistorische en natuurwaarden een plek krijgen. Inmiddels zijn veel van deze beschermde natuurmonumenten overgegaan in *Natura 2000*-gebieden. De Europese regelgeving voor de *Natura 2000*-gebieden gaat dan boven die voor beschermde natuurmonumenten.

De *Natuurbeschermingswet 1998* kan ook gelden voor gebieden buiten de beschermde natuurmonumenten. Als de waterhuishouding daar bijvoorbeeld verandert door de aanleg van extra sluizen of intensieve irrigatie door boeren, kan dat van invloed zijn op het beschermde Natuurmonument.

De vergunningverlening voor beide soorten gebieden is een taak van de provincie. Wanneer vergunningaanvragen samengaan met activiteiten die onder de Wabo vallen – waarvoor een omgevingsvergunning verplicht is – verlopen de vergunningaanvragen via het Omgevingsloket Online van de gemeente.

Mede door de *Crisis- en herstelwet* is de *Natuurbeschermingswet 1998* in verandering. Hij zal ook opgaan in de nieuwe *Wet natuur*, waarbij de status van beschermd Natuurmonument mogelijk zal komen te vervallen. Provincies kunnen deze gebieden dan nog wel een planologische bescherming geven met het instrumentarium uit de *Wet ruimtelijke ordening*.

Actuele informatie is verkrijgbaar via het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (www.hetlnvloket.nl).

Flora- en faunawet

Bij wijzigingen in een groenaanleg en zelfs bij regulier onderhoud kunnen beschermde soorten in de verdrukking komen. Eigenaren van groen erfgoed krijgen daardoor al gauw te maken met de *Flora- en faunawet*. Voor veel handelingen is een ontheffing op grond van de *Flora- en faunawet* nodig, deze is aan te vragen bij de Dienst Regelingen van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. Wanneer het (ook) gaat om activiteiten die onder de Wabo vallen – waarvoor een omgevingsvergunning verplicht is – verlopen de aanvragen voor ontheffing via het Omgevingsloket Online van de gemeente.

De aanvrager moet bij ingrepen zelf (laten) onderzoeken of er beschermde soorten in het geding zijn. Om de procedure te bespoedigen, kan het helpen een professional in de arm te nemen. Actuele informatie is te vinden op: <https://www.hetlnvloket.nl> > Onderwerpen > Vergunning en ontheffing > Flora-en faunawet ruimtelijke ingrepen, of www.natuurbeheer.nu > Wet-en regelgeving > Nederland > Flora-en Faunawet

Ook deze wet gaat over in de nieuwe *Wet natuur*. Deze zal zich waarschijnlijk beperken tot bescherming van de in Europees verband beschermde flora en fauna.

BIJLAGE 4: FINANCIERING EN SUBSIDIE

Voor de instandhouding van groene monumenten bestaan financieringsregelingen. Een belangrijke voorwaarde voor subsidiëring, fiscale aftrekmogelijkheden en de financieringsfaciliteiten van het Nationaal Restauratiefonds is dat een monument is ingeschreven in het Monumentenregister. Een andere belangrijke voorwaarde is dat de onderhoudswerkzaamheden sober en doelmatig zijn en gericht op instandhouding van de monumentale waarden.

Sim-subsidie (voorheen Brim-subsidie)

Onderhoudswerkzaamheden om rijksmonumentale groenstructuren in stand te houden, komen in principe in aanmerking voor subsidie op grond van de *Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (Sim)*, de onderhoudsregeling die valt onder het *Besluit rijks subsidiëring instandhouding monumenten 2013 (Brim 2013)*. Aanpassingen, bijvoorbeeld ten behoeve van het gebruik, komen niet voor subsidie in aanmerking. Zie voor bijzonderheden en de actuele subsidieregeling www.cultureelerfgoed.nl > Subsidie

Restauratiesubsidie

Restauratie overstijgt onderhoud. Restauratiesubsidie verloopt via de provincie, die vanaf 2012 verantwoordelijk is voor de subsidiëring van restauraties van rijksmonumenten.

Restauratiefondshypotheek ook voor groen

Eigenaren van groene monumenten kunnen ervoor kiezen om in plaats van subsidie een laagrentende hypothecaire lening aan te vragen bij het Nationaal Restauratiefonds te Hoevelaken.

Zie www.restauratiefonds.nl.

De maximale hoogte van de lening is afhankelijk van de fiscaal drukkende onderhoudskosten. Deze vormen de grondslag voor de Restauratiefonds-hypotheek en worden vooraf vastgesteld door het Bureau Monumentenpanden van de Belastingdienst te Amersfoort, (033) 450 52 77.

Fiscale aftrek

Kosten van onderhoud aan rijksmonumenten, ook tuinen en parken, mag de eigenaar voor 80% van de inkomstenbelasting aftrekken. Hiervoor gelden voorwaarden. Het Bureau Monumentenpanden van de Belastingdienst kan vooraf vaststellen welke kosten aftrekbaar zijn. Meer informatie is verkrijgbaar bij het Bureau Monumentenpanden te Amersfoort, (033) 450 52 77 en via www.belastingdienst.nl > Privé > Woning > Bijzondere situaties > Rijksmonumentenpanden.

Natuurschoonwet 1928

De Natuurschoonwet 1928 beschermt natuurschoon door de instandhouding fiscaal te stimuleren. Het moet gaan om een op grond van het Rangschikkingsbesluit *Natuurschoonwet 1928* aangewezen NSW-landgoed, waarvoor specifieke voorwaarden gelden. Een NSW-landgoed moet minimaal 5 hectare groot zijn en voor minstens 30% bestaan uit houtopstanden of natuurterreinen. Gaat het om een historische buitenplaats, dan is één hectare voldoende.

Landbouwgronden tellen alleen mee als ze zijn omgeven door houtopstanden. Openstelling (ook tijdelijk) levert extra fiscaal voordeel op.

De fiscale voordelen van de Natuurschoonwet 1928 gelden alleen bij langdurige instandhouding. Dat is van belang bij voorgenomen wijzigingen in het beheer. Een aanvraag tot aanwijzing als NSW-landgoed kan worden gedaan bij de Dienst Regelingen van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie: www.hetInvloket.nl > Onderwerpen > Subsidie > Landgoed als natuurschoon.

Afhankelijk van de situatie is vrijstelling van overdrachtsbelasting voor natuurgrond en cultuurgrond mogelijk op basis van de *Wet op belastingen van rechtsverkeer*.

Overig

Informatie over subsidiëring op provinciaal en gemeentelijk niveau vindt u bij de monumentenafdelingen van provincie en gemeente.

Meer informatie over financieringen en subsidies is te vinden op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed www.cultureelerfgoed.nl > Subsidie en www.cultureelerfgoed.nl > Financieel spoor, en www.monumenten.nl.

Een overzicht van Europese subsidies is te vinden op www.europa-nu.nl > subsidies van de Europese Unie. Op de website van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, www.vng.nl, staat een Europese subsidiescan voor gemeenten.

BIJLAGE 5: NUTTIGE ADRESSEN

Gemeentelijke monumentencommissie

Neem voor het adres contact op met uw gemeente.

Gilde van Tuinbazen

Vereniging van tuinbazen van buitenplaatsen. Opgericht om de kennis van het beheer van buitenplaatsen te behouden. Zie www.gildevantuinbazen.nl.

Groen Ruimtelijk Erfgoed

Aan de HAS te Den Bosch is een leergang Groen Ruimtelijk Erfgoed, gericht op de instandhouding van historische tuinen, parken en landschappen.

Zie www.haskennistransfer.nl, zoek op Leergang Groen Ruimtelijke Erfgoed.

Nationaal Archief

Het Nationaal Archief beheert archiefmateriaal, foto's en kaarten van de rijksoverheid en van maatschappelijke organisaties en individuele personen die van nationaal belang zijn (geweest).

Zie www.nationaalarchief.nl.

Nationaal Groenfonds

Het Nationaal Groenfonds is opgericht door de provincies en het ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie (voorheen LNV). Het fonds verleent en ontwikkelt financiële faciliteiten voor natuur, bos en landschap. Het is bedoeld voor publieke partijen, zoals overheden, en voor private partijen en particulieren. Zie www.nationaalgroenfonds.nl.

Nationaal Restauratiefonds

Het Nationaal Restauratiefonds ondersteunt eigenaren met advies over financieringsmogelijkheden en het restauratieproces. Het fonds ondersteunt gemeenten door advisering over de financiële kant van het erfgoedbeleid. Zie ook www.restauratiefonds.nl.

Nederlandse Tuinenstichting

De Nederlandse Tuinenstichting (NTs) zet zich in voor het behoud en de ontwikkeling van groen erfgoed en het bevorderen van kennisuitwisseling hierover. De stichting organiseert cursussen, excursies en lezingen over tuinkunst, tuincultuur en tuin- en landschapsarchitectuur. Zie www.tuinenstichting.nl.

Nederlandse Vereniging voor tuin- en landschapsarchitectuur

Via de website van Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur (NVTL) zijn alle aangesloten tuin- en landschapsarchitectenbureaus in Nederland te vinden: www.nvtl.nl.

Oranjerievereniging

De vereniging houdt zich bezig met het bevorderen van de cultuur van kuitplanten, uitwisseling en advisering over aanschaf, kweken en verzorgen van kuitplanten. Zie www.oranjerievereniging.nl.

Plaatselijk archief

Neem voor het adres contact op met uw gemeente.

Provinciale steunpunten

Adressen van provinciale steunpunten zijn te vinden via www.monumenten.nl.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is het landelijk kennisinstituut voor roerend, archeologisch, gebouwd en groen erfgoed. Het is onderdeel van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Zie www.cultureelerfgoed.nl.

Speciale Collecties van Wageningen Universiteit

Deze afdeling bezit en beheert een grote collectie zeldzame boeken, kaarten, kwekerij-catalogi, luchtfoto's. Veel is raadpleegbaar via de tuindatabase: library.wur.nl/WebQuery/tuin. Bezoek op afspraak via speccoll.library@wur.nl en (0317) 48 27 01.

Stichting De DonderbergGroep

De DonderbergGroep bevordert het behoud van en het onderzoek naar folly's, tuinsieraden en vermaaks-architectuur. Zie www.donderberggroep.nl.

Stichting Groenkeur

Groenkeur is een keurmerk voor groenprofessionals. De stichting ontwikkelt samen met ondernemers en opdrachtgevers sectorbreed aanvaarde kwaliteitsnormen. Zie www.groenkeur.nl.

Stichting Groene Monumentenwacht

De Groene Monumentenwacht is een organisatie die voor abonnees monumenten inspecteert en hen adviseert. Zie www.groenemonumentenwacht.nl.

Tuinhistorisch Genootschap Cascade

Cascade zet zich in voor de bestudering van de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland. Zie www.cascade1987.nl.

Vakgroep Groen Erfgoed i.o.

Onderzoeksvetegenwoordigers, advies- en ontwerp bureaus op het gebied van groen erfgoed onderzoeken de mogelijkheid van een overkoepelende organisatie. Voor actuele informatie: www.vakgroepgroenerfgoed.nl.

Vakgroep van Erfgoedhoveniers

Hoveniers aangesloten bij de vakgroep zijn gespecialiseerd in het beheren, onderhouden en restaureren van groen erfgoed. Zie www.erfgoedhoveniers.nl.

BIJLAGE 6: VERDER LEZEN

Backer, M. (red.) 1998.

De natuur bezworen. Een inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de middeleeuwen tot het jaar 2005.

De Hef, Rotterdam.

Baas, H., P. Minkjan, H. Renes & P. Veen 2006.

Handboek Cultuurhistorisch beheer.

Landschapsbeheer Nederland, via www.chbeheer.nl

Blok, E. & B. Lang.

Villatuinen in Nederland 1900-1940.

Uitgave van SB4 en RCE (voorheen RACM), Wageningen/Amersfoort. Via www.sb4.nl/villatuin.htm

Charter van Florence

www.international.icomos.org/charters/gardens_e.htm

Hendriks, L. & J. van der Hoeve 2009.

Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester & Rijksgebouwendienst, Den Haag. Via www.cultureelerfgoed.nl.

Immerseel, R. van & L. Hendriks 2012.

Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek.

College van Rijksadviseurs/Rijksadviseur Cultureel Erfgoed, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nationaal Restauratiefonds, Nationaal Groenfonds, Den Haag. Via www.cultureelerfgoed.nl.

Jong, E. de 1995.

Natuur en kunst: Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740.

Uitgeverij Thoth, Amsterdam.

Kamerbeek, H. 2012.

Waardevol Groen. De groeiende rol van de markt in landschap en natuur,

Innovatienetwerk, Utrecht. Via info@innonet.agro.nl.

Kooij, BH.J.N. & B. Olde Meierink 1997.

Fruitmuren in Nederland.

Restauratievademecum 17. Den Haag. Via www.cultureelerfgoed.nl.

Maes, N.C.M. 1996.

Bomen en monumenten.

Restauratievademecum 16. Den Haag.

Maes, N.C.M. 2011.

Betekenis en beheer van bomen en heesters als cultuurhistorisch erfgoed.

Praktijkreeks cultureel erfgoed, aflevering 14, nummer 37. SDU, Den Haag.

Rijksdienst voor de monumentenzorg 2005.
Info Architectuur en Stedebouw 6: Beheer en behoud van monumentale begraafplaatsen.
RDMZ, Zeist. Via www.cultureelerfgoed.nl.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2011.
Brochure techniek 52: Onderhoud en restauratie van historische plantenkassen.
RCE, Amersfoort. Via www.cultureelerfgoed.nl

Steenhuis, M. & F. Hooimeijer (red.) 2009.
Maakbaar Landschap, Nederlandse landschapsarchitectuur 1945-1970.
NAi Publishers, Rotterdam.

Vroom, M.J. 1945.
Buitenruimten: ontwerpen van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur in de periode na 1945.
Thoth, Amsterdam.

Zijlstra, B. 1986.
Nederlandse tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940: waard om beschermd te worden, deel I.
Nederlandse Tuinenstichting, Amsterdam.

Zijlstra, B. 1987.
Nederlandse tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940: waard om beschermd te worden, deel II.
Nederlandse Tuinenstichting Amsterdam.

BIJLAGE 7: VERKLARENDE WOORDENLIJST

Cultivar

Variëteit die bij het kweken van een plant is ontstaan.

Folly

Vermaaksarchitectuur (letterlijk: dwaasheid), omdat het bouwsel als voornaamste (soms enige) nut heeft dat het tot sier in een aanleg dient. Folly's zijn typerend voor landschappelijke en romantische parken vanaf de late achttiende eeuw.

Gradiënten

Overgangen van ecosysteemtypen, zoals van bos naar grasland. Ze zijn vaak soortenrijk.

Groene monumenten

Een ruimtelijke compositie met ontworpen structuren die te onderscheiden zijn van hun ruimere omgeving. Daarin ligt ook het verschil met 'cultuurlandschap', dat grotere eenheden omvat.

Historische aanleg

Een architectonische en horticulturele compositie, van belang vanuit historisch en artistiek oogpunt. Inherent aan een groenaanleg is dat deze in ieder geval gedeeltelijk bestaat uit levende elementen en daarmee veranderlijk is.

Inboeten

In deze brochure is bedoeld: het vervangen van dode of zieke bomen of heesters.

Onderhoud of beheer

Regulier onderhoud bedoeld om de aanwezige aanleg in conditie en vorm te houden.

Patina

De zichtbare sporen van de tijd.

Reconstructie

Hier gaat het om terugbrengen van een verloren gegane situatie.

Restauratie

Restauratie (letterlijk: herstel) stijgt uit boven onderhoud. Het betreft maatregelen die de bestaande situatie repareren en veiligstellen. Het kan ook gaan om het ongedaan maken van onjuiste ingrepen of gebrekkige zorg. Behoud van het authentieke materiaal is het uitgangspunt. Aan een restauratie gaat een tuinhistorisch onderzoek vooraf.

Servituut

Een erfdiensbaarheid op andermans perceel, zoals het recht op een vrij uitzicht over het perceel. Het gaat om een zakelijk recht, een last waarmee een erf (een stuk grond) bezwaard is ten behoeve van een aangrenzend erf van een andere eigenaar.

Topiaria

In vorm gesnoeide beplantingen.

In het Sonsbeek te Arnhem wordt gewerkt met een dunningsplan om ook voor de volgende generaties een mooi en gezond bomenbestand te hebben. Uitgangspunt hierbij is het in balans houden van de componenten cultuur en natuur en dat vooral ook in relatie tot de gebruikers van het park. Het openbare wandelpark herbergt ook internationale beeldtentoonstellingen, zoals in 2008 onder de titel 'Grandeur' (kunstenaar: Jean Michel Othomiel, kunstwerk van geblazen glas).

COLOFON

De inhoud van deze brochure is afgestemd met vertegenwoordigers van de meest betrokken organisaties.

Tekst: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Redactie en tekstadvis: GemRedactie, Delft

Vormgeving: Fosfor ontwerp, Amersfoort

Druk: Zalsman, Zwolle

Op het omslag: De bosrand van Elswout te Velsen.

Foto's Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed – behalve:

Omslagfoto en p.9: Roel van Norel

p.4; p.38 r; p.41 r; p.50 r; p.51; p.52 lm en lo; p.55 ; Dorothée Koper

p.10; p.26 lb: Henk van der Eijk

p.14 lb en lm; p.15; p.22: Marijke Heuff

p.14 rb: Bart Broex

p.19 lb; p.27 rb; p.38 l; p.41 l; p.42 l; p.48; p.49; p.75: Iris Contant

p.27: Google Earth

p.30: Museum Belvédère

p.35: De Wiersse

p.43: Zeister Historisch Genootschap

p.52 rb; p.58: Natascha Lensvelt

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

